

Tekniikan Waiheita
ISSN 2490-0443
Tekniikan Historian Seura ry.
37. vuosikerta:4
2019
<https://journal.fi/tekniikanwaiheita>

Fiskarsin ruukin tuotannolliset vaiheet ja niiden vaikutus ruukkimiljööseen – Rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi

Rauno Sairinen

To cite this article: Rauno Sairinen, ”Fiskarsin ruukin tuotannolliset vaiheet ja niiden vaikutus ruukkimiljööseen – Rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi” Tekniikan Waiheita 37, no. 4 (2019): 7–34. <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88906>

To link to this article: <https://dx.doi.org/10.33355/tw.88906>

Fiskarsin ruukin tuotannolliset vaiheet ja niiden vaikutus ruukkimiljööseen – Rauta- ja kupariruukista kulttuuri- ja matkailuruukiksi¹

Rauno Sairinen²

Vuonna 1649 perustettu Fiskarsin rautaruukki on vuosisatojen varrella tullut tunnetuksi yhtenä suomalaisen raudan- ja kuparintuotannon ja -jalostuksen syntypaikoista. Myöhemmissä vaiheissa metallinjalostus muuttui konepaja- ja hienotaet tuotteiden suunnitteluksi ja tuotannoksi. Monille tutut Fiskarsin sakset, veitset ja aurat ovat syntyneet täällä. Fiskars on kokenut viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana hyvin voimakkaan rakennemuutoksen. Teollinen rautaruukki hiljeni ja muuntui tunnetuksi taiteilija- ja käsityöläisruukiksi, ja samalla myös matkailu- ja asumisruukiksi. Ruukki on elänyt monia teknologisten muutosten kausia; ollut välillä muutosten perässä kulkija, mutta usein myös uuden kehittäjä ja innovoinnin keskus. Tässä artikkelissa analysoidaan Fiskarsin ruukin tuotannollisia siirtymiä ja niiden vaikutusta ruukkimiljöön muotoutumiseen koko sen 370-vuotisen historian aikana. Artikkelin jakanutuu kolmeen osatehtävään: 1) Fiskarsin ruukin teollistutuotannollisten vaiheiden ja siirtymien analyysi ulottaen tarkastelu viimeiseen siirtymään kulttuuri- ja matkailuruukiksi. 2) 'Ruukkimiljöön' eli ruukkiyhdyskunnan fyysisen ja maankäytöllisen muotoutumisen vaiheet ja näiden suhde tuotannollisiin siirtymiin. 3) Analyysi muutoksissa vaikuttaneista muutosajureista ja alueen omista muutosresursseista ja sopeutumiskyvystä. Ruukin omat ja siellä kehitetyt resurssipohjat – eli energia- ja luonnonvarat, liikenneyhteydet, osaaminen ja riittävä työvoima – ovat olleet olennaisia sopeutumisessa ympäröivän maailman muutoksiin. Viimeisissä muutoksissa menestyksen keskeisiä tekijöitä ovat olleet historiallisen miljöön säilyttäminen ja hyödyntäminen sekä matkailun, kulttuurialojen ja pysyvän asumisen tehokas kytkeminen toisiinsa.

Johdanto

Läntisellä Uudellamaalla sijaitsevaan Fiskarsin ruukkiin kehittynyt taiteilija- ja käsityöläisyhteisö ja matkailukeskittymä on mielenkiintoinen ilmiö Suomessa. Yhteen ruukkiin on kolmen vuosikymmenen aikana kasautunut muotoilun, taiteen ja käsityöläisyyden huippuosajia niin, että voidaan puhua jopa ”luovan ruukin” synnystä. Samalla Fiskarsista on kasvanut merkittävä matkailukohde. Ruukki on arvostettu myös historiallisena kulttuuriympäristönä. Vuonna 1649 perustettu rautaruukki on yksi suomalaisen raudan- ja kuparintuotannon ja -jalostuksen syntypaikkoja. Myöhemmissä vaiheissa raudantuotanto muuttui konepaja- ja hienotaet tuotteiden suunnitteluksi ja tuotannoksi. Tunnetuimpia tuotteita ovat olleet sakset, veitset ja aurat. Ruukki on elänyt monia teknologisten muutosten kausia; ollut välillä muutosten perässä kulkija, mutta usein myös uuden kehittäjä ja innovoinnin keskus.

¹ Kiitokset kommenteista artikkeliin Sari Puustiselle, Jusa Peltoniemelle, Simo Häyryselle, Maija-Liisa Kairolle, Kari Selkälälle, Kenneth Silverille, Maria Ollikaiselle ja Anna Slottelle.

² Rauno Sairinen on Itä-Suomen yliopistossa ympäristöpolitiikan professori ja LYY-Instituutin (Luonnonvarat, yhteiskunta, ympäristö) tieteellinen johtaja. Sairisen tutkimusaloja ovat ympäristö- ja luonnonvarahallinta, ympäristöpolitiikan ohjauskeinot, sosiaalisten vaikutusten arviointi, kaivospolitiikka ja yhdyskuntasuunnittelu.

Artikkelin tavoitteena on analysoida Fiskarsin ruukin merkittäviä historiallisia muutosvaiheita koko sen 370 vuotisen kehityksen ajan, pohtia suurten muutosten taustalla vaikuttaneita teknologisia, taloudellisia, ympäristöllisiä ja yhteiskunnallisia syitä sekä arvioida ruukkimiljöön ja sen yhdyskuntarakenteen sopeutumista näihin pitkän aikavälin muutoksiin.

Transitiot eli siirtymät vaiheesta toiseen ovat olleet ruukkien historian peruspiirre. Ruukit syntyivät aikoinaan sopivan alueen, siellä tarjolla olevien eri tuotannon tekijöiden ja ulkoisten tarpeiden kohtaamisesta. Sitten ruukkien tuotannolliset muutokset ovat muovanneet näiden yhdyskuntien fyysisiä, sosiaalisia ja ympäristöllisiä piirteitä vaihtelevasti. 1900-luvun lopulla Suomessa on nähty useilla ruukkialueilla muutosprosessi tehdasyhdyskunnasta matkailu- ja kulttuuriperintökohteeksi³. Tyypillistä on ollut vanhan teollisen pohjan romahdus, joka on johtanut aivan uudenlaisen elinkeino- ja usein myös väestöpohjan rakentumiseen. Kulttuuri- ja taidealat ovat matkailun ohella olleet monessa Suomen rautaruukissa uusien elinkeinojen ja identiteetin perusta⁴. Fiskarsista on tullut näiden ruukkien yksi tunnetuimmista esimerkeistä. Helsingin läheisyys (90 km) on ollut sen ”menestystarinalle” selkeä etu sekä matkailuvirtojen että kulttuurialojen osajien kiinnostuksen kannalta. Toisaalta Fiskarsin menestystä ovat edesauttaneet historiallisen ruukkimiljöön, sen yhdyskuntarakenteen ja rakennusperinnön laaja säilyminen.⁵ Toisaalta juuri ruukin historialliset vaiheet ovat muokanneet ja muuttaneet ruukkimiljöötä hyvin paljon aina viime vuosiin asti.

Artikkelin tavoite jakaantuu kolmeen osatehtävään: 1) Fiskarsin ruukin teollistuotannollisten vaiheiden ja siirtymien analyysi ulottaen tarkastelu viimeiseen siirtymään kulttuuri- ja matkailuruukiksi. 2) ’Ruukkimiljöön’ eli ruukkilyhdyskunnan fyysisen ja maankäytöllisen muotoutumisen vaiheet ja näiden suhde tuotannollisiin siirtymiin. 3) Analyysi muutoksissa vaikuttaneista muutosajureista ja alueen omista muutosresursseista ja sopeutumiskyvystä.

Ruukkimiljööllä tarkoitetaan tässä alueen rakennus- ja luontoperinnöstä, tuotannon- ja yhdyskunnanrakenteesta sekä lähiympäristöstä muodostuvaa ympäristöllistä ja yhdyskunnallista kokonaisuutta⁶. Ruukkien kehitystä pohdittaessa on tärkeä muistaa, että rautaruukit eivät olleet pelkkiä tuotantolaitoksia, vaan kokonaisuuksia, johon kuuluivat koko yhteisö, työläisten asuinalueet, ruukin kartanot, sekä usein maa- ja metsätaloutta ja niihin liittyviä rakennuksia ja alueita. Ruukkien elämä oli siis erilaista kuin ympäröivällä maaseudulla, toisaalta se poikkesi täysin myös kaupunkien porvariston elämästä. Suomessa ruukkien kannattavuus edellytti omavaraistaloutta.⁷

Fiskarsin ruukin historiikkeissa sen kehitystä on tarkasteltu usein omistajakausion ja Fiskars Oy:n yrityshistorian kautta yhdistäen näitä kausia ansiokkaasti samalla teknologiseen ja tuotannolliseen muutokseen tapahtumahistoriana⁸. Sen sijaan ruukin historiaa on tutkittu melko vähän muutossiirtymien näkökulmasta ja varsinkaan pitkän historian ja ruukkimiljöön muotoutumisen yhdistelmänä. Parhaiten nämä yhdistyvät juhla kirjassa ”Fiskars 1649 – 350 vuotta Suomen teollista historiaa⁹. Myös Nikander on esitellyt varsin laajasti ruukin fyysisen yhdyskuntarakenteen muotoutumista eri aikakausien suunnitelmien ja karttojen

³ vrt. Ruukkien retki 1998.

⁴ Mittilä & Lepistö 2013.

⁵ Sihvonen ym. 2013.

⁶ vrt. Fiskars 1649, 60.

⁷ Ruukkien retki 1998, 18.

⁸ vrt. Fager 1899; Särkkä 1935; Fiskars 1649, 1999.

⁹ Fiskars 1649 – 350 vuotta Suomen teollista historiaa, 1999.

avulla¹⁰. Vanhoissa historiallisissa tarkasteluissa siirtymä kulttuuri- ja matkailuruukiksi on luonnostaan poissa. Sairinen¹¹, Sihvonen ym.¹² ja Mononen ym.¹³ kertovat kyllä ruukkiyhdyshdyskunnan nykykehityksestä osana maaseutukylien yhdyskuntarakenteiden muutoksia, mutta ruukin pitkä historia jää puolestaan kertomatta.

Jotta voimme ymmärtää ruukkiyhdyshdyskuntien nykyistä fyysistä rakennetta ja elinkeinollista ja sosiaalista kehitystä on ymmärrettävä niiden historiallisia vaiheita sekä luonnonvarojen ja ympäristön käytön ja sosiaalisen rakenteen muutoksia¹⁴. Artikkelissa sovelletaan teollisten yhdyskuntien sopeutumisen teoriaa, jossa on tärkeää erottaa vaikuttavina tekijöinä ulkoiset muutosajurit ja toisaalta alueen sisäiset omat muutos- ja sopeutumisresurssit. Käsitteistöön liittyy olennaisena osana yhdyskuntien sopeutuminen eli adaptaatio, sen kapasiteetit ja sopeutumiskyky eli resilienssi¹⁵. Kestävillä yhteisöillä on muutosresilienssiä eli dynaamisia kykyjä reagoida negatiivisiin tapahtumiin ja muutoksiin, korostaa niiden erityisiä asiayhteyden vaikuttavia tekijöitä ja edistää uusia kehitysuuntauksia¹⁶. Teollisten yhdyskuntien muotoutumisen keskeisiä tekijöitä ovat olleet teknologian ja luonnonvarojen käytön muutokset sekä talouden kansainväliset ja globaalit muutokset¹⁷. Tällaisen kehityksen historiat voivat ulottua satojen vuosien taakse ja näin on tietenkin erityisesti historiallisilla teollisuusalueille¹⁸.

Artikkelin aineisto koostuu neljästä kokonaisuudesta, jotka edustavat sekä primääri- että sekundaariaineistoa:

- 1) Ruukkia koskeva aiempi historiallinen tutkimus: Fiskarsia koskevia historiallisia tutkimuksia ja selvityksiä on kartoitettu yli sadan vuoden ajalta. Aineistoa on koottu yhteen ja luokiteltu systemaattisesti pohtien tuotannonvaiheiden muutoksia.
- 2) Alueen kaavalliset ja kartalliset kuvaukset eri ajoilta: Historiallisten karttojen vertailun kautta nähdään ruukkimiljöön ja sen rakenteen kehitys suhteessa tuotannollisiin vaiheisiin.
- 3) Tutkijan omien kokemusten reflektointi ruukin pitkäaikaisena asukkaana. Kirjoittaja on asunut Fiskarsissa vuodesta 1995 lähtien, osallistunut sen kehitykseen asukkaana, kyläaktiivina ja eräässä vaiheessa kunnan poliittisena luottamushenkilönä mm. sen kaavoitukseen.
- 4) Ruukin toimijoiden haastattelut: artikkelissa on hyödynnetty sekä kirjoittajan itse tekemiä (vuosina 2000–19) että Radio Fiskarsin tekemiä lukuisia henkilöhaastatteluja ruukin lähihistoriaan liittyen¹⁹. Artikkelissa haastatteluja on hyödynnetty ruukin viimeisten muutosvaiheiden analyysissä.

¹⁰ Nikander, 1929.

¹¹ Sairinen 2005.

¹² Sihvonen ym. 2013.

¹³ Mononen ym. 2013.

¹⁴ vrt. Wagner & Wellmer 2009; Angelstam ym. 2013.

¹⁵ vrt. Eisto & Kotilainen 2010.

¹⁶ Häyrynen & Semi 2019; Marshall ym. 2012.

¹⁷ Eisto & Kotilainen 2010.

¹⁸ Hayter ym. 2003.

¹⁹ Radio Fiskars, www.radiofiskars.fi/

Artikkelin juonen kulku on seuraava: Aluksi käydään läpi ruukin kehityshistorian teollisia vaiheita etsien niistä merkittäviä siirtymiä. Tämän jälkeen analysoidaan ruukkityhdyskunnan kehityspiirteitä alueellisena ja ympäristöllisenä eli ruukkimiljöön muutoksena. Historian eri vaiheisiin kytkeytyvät kaavalliset tarkastelut luovat kuvaa yhdyskunnan fyysisten rakenteiden ja maankäytön luomista ympäristöllisistä muutoksista. Lopuksi analysoidaan uudenlaisen yhdyskunnan syntyä kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukkien käsitteiden avulla.

Länsi-Uusimaa Suomen raudantuotannon syntyseutuna

Raudan valmistus on ollut tunnettua Suomessa ikimuistoisista ajoista lähtien. Valmistus tapahtui läpi vanhan- ja keskiajan käsityömaisesti pienissä yksinkertaisissa maauuneissa. Raaka-aineena olivat varsinkin sisämaassa alueelta saatavat järvi- ja suomalmat. Keskiajan lopulla oli ulkomailla kehittynyt uusi raudan valmistustapa. ”*Ruettiin rakentamaan korkeita malmin sulatusuuneja, joissa palkeiden avulla tapahtuvan voimakkaan puhalluksen kautta saatiin syntymään suuremmissa muodossa tapahtuva, yhtenäinen raakauraudan valmistus. Kehityksen kulku oli vähitellen vienyt siihen, että tällaisissa korkeissa sulatusuuneissa, alkuperäisissä masuuneissa juoksevaan muotoon saatettu ja valmistettu takkirauta, joka sellaisenaan ei ole takomakelpoinen, opittiin uudelleen kuumentamalla, mellottamalla tekemään takomakelpoiseksi.*”²⁰

Uuden teknologian myötä syntyi rautaruukkeja. Ruotsi-Suomessa rautaruukeilla tarkoitettiin valtiolta erioikeuden – privilegion - saaneita teollisuuslaitoksia, joiden kankirautapajat, masuunit ja muut laitokset keskittyivät pääasiallisesti rautamalmin jalostamiseen ja raudan käsittelyyn. Myöhemmin ruukeiksi kutsuttiin myös paperi- ja lasitehtaita.²¹ Yhteiskunnallisesti käsitteellä ruukki on tarkoitettu paitsi rauta- ja terästedasta myös asuinyhteisöä ruukin ympärillä.

Ruukkiteollisuus aloitettiin Suomessa kruunun toimesta. Valtakuntaan tarvittiin rautaa sekä kotimaan tarpeisiin – laivanrakennukseen ja linnoituksiin – sekä vientiin ulkomaille. Ruotsi oli 1600-luvulla Euroopan tärkein raudantuottaja ja toiminta ulotettiin vähitellen myös Suomeen, kun Ruotsin puolella tuli jo pulaa puuhiilen saannista. Samalla kuningas tarvitsi vientituloja 30-vuotisen sodan kuluihin.²²

Suomessa ruukkien synty keskittyi aluksi voimakkaasti Länsi-Uudellemaalle, jonne perustettiin 1600-luvun puolivälissä useita ruukkeja. Masuunien polttoaineena voitiin käyttää ainoastaan puuhiiliä ja sysiä. Lisäksi palkeitten käyttämiseen tarvittiin vesivoimaa. Rautasulatot tuli siis sijoittaa alueille, joissa oli näitä kaikkia luonnonresursseja. Tarvittiin myös rautamalmia ja pääsy merelle.²³

Suomen ensimmäinen yritys raudan tuotantoon tapahtui jo Kvarnbyn ruukissa Länsi-Uudellamaalla 1540-luvulla. Malmia louhittiin hetken aikaa Nybyn kaivoksesta. Ensimmäinen pidempään toiminut rautakaivos oli Lohjan Ojamo (perustettu 1538–40). Ensimmäinen rautaruukki oli vuoden 1560 paikkeilla perustettu Mustio (ruots. Svartå), jonne pystytettiin masuunin edeltäjä harkkoehytti hyödyntämään Ojamon malmia.

²⁰ Särkkä 1935, 5–6.

²¹ Fiskars 1649, 1999, 6.

²² Salokorpi 1999, 15.

²³ Salokorpi 1999

Ajatus Suomen maaperästä löydettävistä runsaista rautamalmeista eli toiveissa. 1600-luvun alussa Kustaa II Aadolfin toimesta Suomessa aloitettiin järjestelmällinen malmien etsintä ja välillä suljettu Ojamon kaivos avattiin uudelleen vuonna 1616–17. Suomeen lähetettiin 1600-luvun alkupuolella useita kruunun palkkaamia malminetsijöitä. Etsintöjen tulokset olivat kuitenkin heikkoja. Suomen maaperästä löytyneen rautamalmin louhiminen osoittautui siis pian kannattamattomaksi. Vähitellen kruunu siirsi etsinnät yksityisten haltuun.²⁴ Ratkaisuna malmin puutteeseen oli sen tuonti Ruotsista, lähinnä Tukholman saaristossa sijainneesta Utön kaivoksesta²⁵. Myös raaka- eli takkirautaa laivattiin Ruotsista Suomeen taottavaksi.²⁶

Kaivostoiminta ei ollut menestyksekkästä. Kaivosten toimintaa hankaloittivat ajoittain onnettomuudet. Esimerkiksi vuonna 1657 Ojamon kaivoksessa tapahtui sortuma, jonka tuloksena Lohjan järven vettä pääsi kaivokseen täyttäen vanhasta kaivoksesta yli puolet²⁷. Paikallinen tuki kaivostoiminnalle ei myöskään ollut selvää. Vuonna 1660 Fiskarsin ruukin perustajan Peter Thorwösten leski Elin Säger kertoi, että he olivat mahdollistaneet suurilla kustannuksilla malmin etsintää, mutta mitään suurta ei ollut tapahtunut, koska paikallinen väestö ei ollut halukas auttamaan ruukin kehittäjiä²⁸.

Länsi-Uudellamaalla Pohjan pitäjä ympäristöineen oli metsäistä seutua, jossa oli myös koskivoimaa sekä sopiva satamapaikka Pohjankurussa. Pohjasta tulikin rautateollisuuden – ja samalla teollisuuden - synnyn keskuspaikka Suomessa.²⁹ Tähän asti kruunu oli perustanut rautaruukkeja, mutta nyt myös yksityiset yrittäjät kiinnostuivat ja saivat mahdollisuuden. Ensimmäinen rautasulatto syntyi Mustiolle vuonna 1616. Seuraavina perustettiin Pohjan Antskogin rautatehdas noin 1630, Billnäs 1641 (suom. Pinjainen), Inkoon Fagervik 1646 sekä Fiskars 1649.

Fiskarsin ruukin perustaminen 1600-luvulla

Fiskarsin ruukin perusti hollantilainen Peter Thorwöste. Hän sai ensin Antskogin ruukin haltuunsa vuonna 1647. Kahta vuotta myöhemmin hän perusti Fiskarsiin ruukin saatuaan ensin vuokraoikeudet koskeen ja maahan. Rakennusoikeus masuuniin myönnettiin 31.10.1649 ja aloittava ruukki sai kaksi kertaa tavallista pidemmän verovapauden.³⁰ Thorwöste sai rakennuspaikan omistukseensa vasta 1660, kun vaihtoi Fiskarsin alueen lähelle oleviin Bölen ja Brunkomin alueisiin³¹. Parhaimmillaan rautaa tuotettiin yli 1000 kiloa vuorokaudessa. Raudanvalmistus vaati ammattitaitoista työvoimaa, jota hankittiin Ruotsista, Saksasta ja Alankomaista. Vuonna 1656 Fiskarsin ja Antskogin ruukeissa oli yhteensä 54 henkilöä töissä³².

Ensimmäiset ruukit oli perustettu lähelle kaivoksia. Kun malmin saaminen Suomesta osoittautui lopulta kovin vähäiseksi ja päätettiin nojautua Ruotsista tuotuun malmiin, tuli hy-

²⁴ Vilkuna 1994, 124–125.

²⁵ Vilkuna 1994, 128–130.

²⁶ Fiskars 1649, 1999.

²⁷ Nikander 1929a, 17.

²⁸ Nikander 1929a, 17.

²⁹ Fiskars 1649, 1999; Ruukkien retki 1998; Salokorpi 1999.

³⁰ Fager 1899, 5–11; Nikander 1929a, 5–9; Särkkä 1935, 8–10.

³¹ Nikander 1929a, 9.

³² Fiskars 1649, 1999, 10–16.

vistä vesireiteistä keskeinen kysymys. Polttoaineet voitiin kuljettaa sysien ja puun keveyden vuoksi talvisin. Sen sijaan malmin kuljetuksessa oli pitäydyttävä sulan veden aikaan ja avoimiin, perattuihin sisävesireitteihin. Kovin syvälle sisämaahan ruukkeja ei siis voitu perustaa ja jo pian ensimmäisten ruukkien perustamisen jälkeen tuli tärkeäksi lastausmahdollisuus meritse tapahtuvaan kuljetukseen. Fiskars kehittyi voimakkaasti, koska sinne oli jokea myöten suora meriyhteys. Lotjat pystyttiin uittamaan ruukkiin asti.³³

Kustaa H.J. Vilkkuna³⁴ on arvioinut, että 1600-luvun lopulla Suomen vuoritoimi saavutti teknisen osaamistasonsa huomioon ottaen laajentumismahdollisuuksiensa rajat. ”*Kruunu oli onnistunut jotenkuten alkuperäisessä tavoitteessaan. Se oli saanut sijoitetuksi eniten polttoainetta kuluttavia tuotantolaitoksia valtakunnan metsävarojen suuntaan Suomen puolelle. ... Sitä paitsi suurvallon itäosista saatiin muodostetuksi taloudellisesti kiinteä kokonaisuus juurruttamalla sinne kysyntää vastannut teollisuudenhaara.*” Fiskarsin ruukista oli tullut keskeinen osa tässä kehitystä.

1700-luku: sotien ja epävarmuuden ajasta kuparilaitokseksi

1700-luvulle tultaessa Ruotsi-Suomi köyhtyi ja heikkeni monin tavoin. Suurina nälkävuosina 1696–1697 väestöstä menehtyi kolmasosa. Suuren Pohjan sodan aikana (1700–1721) venäläiset tuhosivat Suomen rannikkoseutuja ja myös ruukkeja järjestelmällisesti. Fiskars ja Anstskog tuhottiin pahoin 1713³⁵. Laine³⁶ kuvaa, että Antskogin ja Fiskarsin ruukit olivat sodanaikaisessa rappiotilassa vielä vuonna 1731.

Suuren Pohjan sodan jälkeinen aika oli Ruotsin rautateollisuuden korkeasuhdanteiden aikaa ja raudan hinta nousi huomattavasti. Suomaisilla omistajilla ja sijoittajilla ei ollut kuitenkaan varaa elvyttää ruukkeja sodan jäljiltä. Pääomia ja kiinnostusta löytyi varakkailta tukholmalaisilta tukkukauppiailta. Fiskarsin ja Antskogin ruukit ostikin tukholmalainen kauppias John Montgomerie vuonna 1731.³⁷

Fiskarsin ja Antskogin ruukkiryhmä kehittyi tuona aikana teknologisesti. Samalla värvätiin lisää ulkomaalaista työvoimaa³⁸. Antskogissa otettiin käyttöön nk. valloonitaonta; yhdellä vasaralla voitiin nyt takoa yhtä paljon kankirautaa kuin aiemmin kahdella. Fiskarsiin rakennettiin uusi tehokkaampi masuuni ja käytettiin myös valloniseppiä³⁹.

Uusi sota, Pikkuviha (1741–1743), ei tuonut mukanaan edellisen sodan tyyppistä suurta hävitystä, mutta aiheutti kuitenkin vakavia taloudellisia ongelmia. Montgomerie velkaantui ja oli pakotettu suuriin kiinnityksiin ja lopulta Fiskarsin ja Anstskogin sekä lähialueelta hankimiensa Kosken ja Kullaan ruukkien myymiseen vuonna 1752. Fiskarsin uudet omistajat olivat kauppaneuvos Robert Finlay ja ratsumestari John Jennings. Uusillakaan omistajilla ei ollut taloudellisesti vakaata ja raudan valmistus Fiskarsissa väheni. Tilalle tuli vähitellen

³³ Vilkkuna 1994, 142.

³⁴ Vilkkuna 1994, 302.

³⁵ Särkkä 1935, 12.

³⁶ Laine 1948, 104.

³⁷ Särkkä 1935, 15.

³⁸ Fiskars 1649, 1999, 17.

³⁹ Särkkä 1935, 15.

kuparin valmistus.⁴⁰ Jennings oli metallurgian ammattilainen ja suunnitteli Fiskarsiin uuden masuunin, joka otettiin käyttöön vuonna 1756⁴¹.

Kiskon pitäjässä Orijärveltä oli löydetty kuparia vuonna 1757. Kun Fiskarsin omistaja Finley hankki 1760-luvulla enemmistöosuuden tästä kaivoksesta ja perusti Karjalohjalle Kärkelän sulatushytin 1766, korvasi kuparin valmistus Fiskarsin toiminnassa raudan tuotannon vähentymisen. Fiskarsin ruukkia kutsuttiinkin tuolloin Fiskarsin kuparilaitokseksi.⁴²

Fiskarsin omistaja vaihtui taas 1770-luvulla. Omistajaksi tuli 1778 amsterdamilainen kauppahuone Jean ja Carl Hasselgren ja vuonna 1783 tukholmalainen kauppias Magnus Björkman. Hän osti myös Orijärven kuparikaivoksen. Ruotsi-Suomessa alkoi kaivos- ja metallialan pitkäaikainen korkeasuhdanne 1700-luvun lopulla. Kun kuparin hinnat nousivat voimakkaammin kuin raudan, Björkman keskittyi enemmän kuparin tuotantoon.⁴³

Ruotsin-vallan viimeisinä vuosina kuparin hinnat alkoivat laskea ja tuotantoa pienennettiin. Myös Fiskarsin ruukin tilanne heikkeni. Kehitys jatkui siihen asti, kun Suomi liitettiin Venäjään.⁴⁴ Särkän arvion mukaan Ruotsin vallan aikana Suomen ruukki- ja rautateollisuus ei kehittynyt kovin pitkälle. Se nojasi vahvasti Ruotsista tuotuihin raaka-aineisiin ja tuotti lähinnä varsin karkeita rautatakeita⁴⁵.

1800-luvun alun uudistumiskausi: kohti koneiden ja saksien valmistusta

1800-luvun alussa Suomessa oli seitsemän masuunia ja 23 vasarapajaa. Ero Ruotsista tiesi suuria muutoksia ja aluksi vaikeuksia ruukkiteollisuuden asemaan. Ruotsin malmit ja takkirauta eivät enää kulkeneet Suomeen niin vapaasti kuin ennen. Metall- ja kaivosteollisuuden kehitystä pidettiin Suomessa kuitenkin maalle tärkeänä. Tavoitteeksi nostettiin Suomen vahvempi omavaraisuus malmivarojen suhteen. Tällä ajatuksella Suomeen perustettiin vuonna 1821 vuori-intendentin konttori ja myöhemmin vuorihallitus 1858.⁴⁶

Venäjän vallan alle siirtyminen merkitsi välittömiä muutoksia myös Fiskarsiin. Koska ruotsalaiset eivät enää saaneet omistaa ruukkeja Suomessa, Magnus Björkman myi Fiskarsin vasta parikymmenvuotiaalle pojalleen Ludvigille vuonna 1815. Hänestä tuli kuitenkin hyvin lyhytaikainen omistaja⁴⁷. Taloudellisten ongelmien vuoksi ruukki myytiin turkulaiselle apteekkarille John von Julinille vuonna 1822. Ongelmia kasvattivat kuparin hinnan alentuminen Venäjän tuotannon takia sekä poikkeukselliset sääolosuhteet, jotka heikensivät merkittävästi sekä puuhiilen että malmin kuljetuksia.⁴⁸

Fiskarsin ruukin merkittävä uudistumiskausi sijoittuu 1800-luvun alkupuolelle ruukinpatruuna John von Julinin aikaan (1822–1853)⁴⁹. Tuolloin rautaruukki laajeni ja uudistui

⁴⁰ Särkkä 1935, 16.

⁴¹ Salokorpi 1999, 63.

⁴² Särkkä 1935, 17.

⁴³ Särkkä 1935, 17–18; Nikander 1929a, 60.

⁴⁴ Särkkä 1935, 18.

⁴⁵ Särkkä 1935, 31.

⁴⁶ Junnila 1986, 67–68; Särkkä 1935, 31.

⁴⁷ Fiskars 1649, 1999, 20–22.

⁴⁸ Nikander 1929b, 6–7.

⁴⁹ Fiskars 1649, 1999, 22–30; Nikander 1929b.

Kuva 1. Fiskarsin Kuparipaja vuonna 1872. Kuparipaja rakennettiin alunperin vuonna 1818. Kaksikerroksinen kivitalo paloi vuonna 1855, mutta se rakennettiin uudelleen. Kuparivasaratoiminnan loputtua rakennuksen alakertaan sijoitettiin hienopajan tuotantoa ja yläkertaan hiomo. Kuvaaja C.J. Malmberg. Lähde: Fiskarsin museon kuvakokoelma.

varsinkin yläruukin suuntaan. Julin kiinnitti huomiota jälleen myös raudan valmistukseen kuparin lisäksi. Hyvin monialainen John von Julin oli aiemmillä ulkomaanmatkoillaan tutustunut hienotaetehtaisiin Ruotsissa ja Englannissa. Turun palon ja Helsingin pääkaupungiksi tuleamisen jälkeen näissä kaupungeissa oli vilkasta rakentamista ja tarvetta hienoista rautateksteistä. Julin käytti tilannetta hyväkseen ja rakennutti 1831–32 Suomen ensimmäisen hienotaepajan Fiskarsiin. Työkalut, mallit ja mestarit tulivat Ruotsista ja mestareita myöhemmin myös Englannista⁵⁰. Englannista tulleille sepille rakennettiin jopa oma Kardusen-niminen talo ruukin keskustaan vuonna 1843.⁵¹

Vuonna 1836 rakennettiin uusi valimo kupu-uunineen⁵². Särkän⁵³ mukaan tämä ”*alusaan vähäpätöinen laitos merkitsi käännekohtaa Suomen rautateollisuuden historiassa, sillä siitä kehittynyt laitos teki mahdolliseksi koneiden valmistuksen aloittamisen maassamme*”. Valimossa valmistettiin mm. hammaspyöriä, kiskotienpyöriä, patoja ja pannuja.

⁵⁰ Ruukkien retki 1998, 5.

⁵¹ Nikander 1929b, 83.

⁵² Nikander 1929b, 65.

⁵³ Särkkä 1935, 39.

Uudistukset jatkuivat. Vuonna 1837 aloitti Suomen ensimmäinen konepaja, joka valmisti seuraavana vuonna ensimmäisen suomalaisen höyrykoneen. Ammattityövoimaa hankittiin Ruotsista.⁵⁴ Konepajan alkuvaiheen tärkeitä töitä olivat useiden Suomen kanavien sulkuporit ja koneistot höyrylaivoihin⁵⁵. Myöhemmin sekä investointien aiheuttama velkataakka että onnettomuudet hidastivat hyvää vauhtia. Fiskarsin kuparivasara ja hienotakomon sorvaamo paloivat vuonna 1855⁵⁶.

1800-luvun puolivälissä raudanvalmistus tehostui maailmalla vallankumouksellisesti, kun siirryttiin putlaukseen ja valssaukseen. Valssaus korvasi taontamenetelmän. Takkiraudan mellotuksessa otettiin käyttöön putlausmenetelmä, mikä teki mahdolliseksi kivihiihen käytön kuumennuksessa. Samalla höyrykone teki rautaruukit riippumattomiksi vesivoimasta. Suomenkin rautaruukeissa oli seurattava tätä kehitystä. ”Vanhanaikainen saksantaonta sai väistyä uusien metallurgisten menetelmien tieltä ja vanhat varsivasarat korvattiin höyryvasaroilla. Putlauslaitoksiin yhdistettiin säännöllisesti valssilaitos kankiraudan suoristusta varten.”⁵⁷

Fiskarsissa uudistusten tarpeesta oli puhuttu jo John von Julinin aikana, mutta hän ei ennättänyt näihin muutoksiin ryhtyä ennen kuolemaansa. 1840-luvun lopulla oli ollut jo ilmeistä, että siihen asti suhteellisen hyvin menestynyt Fiskarsin raudantuotanto ei kestäisi kansainvälistä kilpailua ilman teknologista uusiutumista⁵⁸. Fiskarsin uusi valssi- ja putlauslaitos rakennettiin vuosina 1858–59, käsittäen 4 putlaus- ja 3 uuttausuunia⁵⁹. Kankiraudan valmistus tehostui 5–10-kertaiseksi⁶⁰. Muutokset mahdollistivat teknisesti uudestaan Suomen omien suo- ja järvimalmien käytön raudan valmistukseen, mutta Ruotsin edullisempi rautamalmi kuitenkin korvasi suomalaisen hyvin pian 1860-luvulla.

Fiskarsista alkoi vähitellen kehittyä myös vahva maa- ja metsätalousruukki. 1800-luvun alkupuolella John von Julinin johdolla hankittiin maita, otettiin käyttöön vuoroviljelyä ja kehitettiin karjataloutta. Vuonna 1836 rakennettiin suuri Engelin piirtämä navetta ja kehitettiin karjan kasvattajien palkitsemista. Myöhemmin maanviljelyssä kokeiltiin auroja ja muita omia tuotteita, joista sitten parhaimpia otettiin tuotantoon.⁶¹

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun muutoskehitys: Ruukista yhtiöksi

Suomen rautateollisuus ja samalla ruukit olivat 1800-luvulla suurimmaksi osaksi vientiteollisuutta ja riippuvaisia Venäjän kysynnästä ja hintatasosta. Teknisten uudistusten avulla pystyttiin tuotantoa kasvattamaan aina 1860-luvun lopulle asti. 1870-luvulla rautateollisuudessa koettiin kansainvälinen ylituotantokriisi. Ala alkoi taantua Suomessa, syitä oli useita: kansainvälinen kilpailu, Venäjän asettamat tullit ja tuontikiintiöt, mutta myös se, että tekno-

⁵⁴ Nikander 1929b, 66; Särkkä 1935, 40.

⁵⁵ Laine 1948, 140.

⁵⁶ Laine 1948, 153.

⁵⁷ Särkkä 1935, 48.

⁵⁸ Matvejew 1949, 32.

⁵⁹ Nikander 1929b, 115–16; Laine 1950, 447.

⁶⁰ Laine 1948, 155.

⁶¹ Särkkä 1935, 43–44; Matvejew 1981, 46.

logiset uudistukset hyödyttivät eniten suuria maita.⁶² Näiden paineiden alla metalliteollisuuden johtavaksi alaksi alkoi Suomessa kehittyä kotimaan uusia tarpeita tyydyttävä konepajateollisuus: kasvavat puunjalostusteollisuus ja rautatieverkosto tarvitsivat koneita ja laitteita⁶³.

1860- ja 70-luvuilla Fiskarsin ruukin taloudellinen tilanne oli erittäin heikko. Päätuotteena oli edelleen huonosti kannattava kankirauta, jota vietiin Venäjälle⁶⁴. Fiskarsin konepajalla erikoistuttiin yhä enemmän maanviljelyskoneiden – erityisesti puimakoneiden ja aurojen – valmistukseen. Aluksi menekki ja kannattavuus olivat tosin huonot. Lisäksi vuoden 1878 tulipalo hävitti asennus- ja viilaspajan ja lähes kaikki mallit.⁶⁵ Fiskarsin hienotaepaja tuotti muun muassa veitsiä, haarukoita, saksia ja puukkoja. Tuotannon kannattavuus oli ajoittain heikkoa ulkomaisen kilpailun vuoksi. Fiskarsin laadulla oli kuitenkin jo myös mainetta, minä osoitti se, että Venäjän ja Suomen markkinoille tuli 1870-luvulla suuret määrät Fiskarsin leimalla varustettuja halpoja saksalaisia kopioita.⁶⁶

Kuparin valmistusta tapahtui Suomessa vain Fiskarsissa ja Kärkelässä. Molemmat käyttivät Orijärven malmia. Fiskarsissa kuparin tuotantomäärä kohosi vielä 1860-luvulla louhinnan ja tilauksien lisääntyessä. Vastaperustettu rahapaja osti 1865–66 tarvitsemansa kuparin Fiskarsista. Kuparin valmistus väheni sitten 1870-luvulla, kunnes sulatustyö lopetettiin kokonaan 1873.⁶⁷ Suurina nälkävuosina 1867–68 ruukki toimitti alaisilleen viljaa ja muuta elintarvikkeita nk. ruukinhinnalla eli kohonneita hintoja huomattavasti halvemmalle. Myös tämä vaati resursseja. Rahan tarpeessa yritettiin välillä puutavaran myyntiä ulkomaille, vararikkoa mietittiin ja koko yhtiötä kaupattiin ulkomaille siinä onnistumatta.⁶⁸

Kun maa alkoi vähitellen taas vaurastua ja sahateollisuus kasvaa, parantui Fiskarsin ruukin tilanne hieman. Aurojen tuotantoa kasvatettiin.⁶⁹ Vuonna 1883 perustettiin Fiskars Aktiebolag -niminen osakeyhtiö. Aiemmin yksityisomisteisesta ruukista tuli nyt osakeyhtiö. Tästä lähtien Fiskars oli sekä ruukki, mutta myös yhtiö, jolla oli monia toimialoja ja omistuksia myös muualla kuin Fiskarsissa. Yhtiöön liitettiin lähialueilta Åminneforsin ruukki Mustionjoen varrelta sekä Skogbyn ja Trollshovdan masuunit. Myöhemmin yhtiöön liitettiin myös Billnäsin ruukki ja Inhan valssilaitos.⁷⁰

Teollistuvan Suomen modernisoituva ruukki 1900–1970

1900-luvun alussa Fiskars-yhtiön kannattavuus heikkeni taas, mutta suhdannenousun ansiosta yhtiö kuitenkin pelastui. Fiskars listattiin Helsingin pörssiin vuonna 1915. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Fiskars-yhtiö laajentui ja uudistui ostamalla yrityksiä muualta Suomesta.⁷¹ Kehitys oli kuitenkin erittäin epävakaa, noudatellen yleistä talouskehitystä

⁶² Ahvenainen ym. 1982, 72–73.

⁶³ Halila 1986, 237.

⁶⁴ Särkkä 1935, 52–55.

⁶⁵ Laine 1948, 156.

⁶⁶ Laine 1950, 544.

⁶⁷ Laine 1950, 526–527; Särkkä 1935, 52–55.

⁶⁸ Särkkä 1935, 52–55.

⁶⁹ Särkkä 1935, 52–55.

⁷⁰ Nikander 1929b, 147; Salokorpi 1999, 72.

⁷¹ Fiskars 1649, 1999.

maassamme. Onnistuneiden yritysostojen ja investointien ansiosta yhtiön talous oli jälleen hyvässä kunnossa 1930-luvun lopussa, jolloin toinen maailmansota keskeytti Suomen talouselämän hyvän kehityskauden. Sodan aikana Fiskarsin tuotantolaitokset kävivät täydellä teholla. Tilauksista ei ollut pulaa, sen sijaan lähes kaikesta muusta kuten raaka-aineista, polttoaineesta ja työvoimasta. Fiskarsin ruukissa tuotettiin myös sotatarvikkeita.⁷²

1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla Fiskarsin ruukki tuli tunnetuksi veitsistä, saksista ja monista maatalouden työkaluista ja laitteista. Aurojen valmistuksesta tulikin ruukissa merkittävää. Vuosien kuluessa Auratehtaan tiloja piti laajentaa useita kertoja⁷³. 1930-luvun laman ja sotien vuoksi tuotannon modernisointi vei aikaa. Vasta toisen maailmansodan päätyttyä Fiskars-yhtiö toteutti suunnitelmansa uudistaa yhtiön rakenne massatuotantoa varten. Samalla modernisoituvaan Fiskarsin ruukkiin kehittyi vähitellen perinteistä omavaraisuusajattelua noudattaen omat metsä-, sähkö-, rakennusosastot.⁷⁴

Teollisuuden rakennemuutos ja ruukin hiljentyminen

Suuret muutokset koettelivat Fiskars-yhtiötä ja samalla Fiskarsin ruukkia 1970-luvun puolivälistä lähtien. Maailma ja markkinat muuttuivat. Metall- ja konepajateollisuus joutuivat suureen rakennemuutokseen ja sopeutumaan täysin uuteen todellisuuteen.⁷⁵ Vanhojen ruukkien eli Fiskarsin, Billnäsin, Åminneforsin ja Antskogin vanhat teollisuustilat eivät olleet enää sopivia muuttuviin vaatimuksiin ja teknologiseen uusiutumiseen. Vuosina 1978–1983 Pohjan kunta menetti kaiken kaikkiaan yli 600 teollista työpaikkaa. Samalla kunnan väkiluku kääntyi selvään laskuun.⁷⁶

Fiskars-yhtiö oli tehnyt 1960-luvun alussa yritysostoja, jotka eivät osoittautuneet kovinkaan harkituiksi. Vähitellen nämä ja erityisesti ympäröivän maailman muutos vaikuttivat yrityksen kannattavuuteen ja pakottivat rakennemuutoksiin. 1970-luvulla Fiskars-yhtiö suuntautui entistä voimakkaammin kuluttajatuotteisiin. Vuonna 1967 kehitetyistä oranssi-kahvaisista saksista tuli tämän kehityksen keskeinen symboli. Samalla yhtiö kansainvälistyi merkittävästi ja suuntasi Yhdysvaltoihin, jonne rakennettiin vuonna 1977 saksitehdas Wausaun kaupunkiin Wisconsiniin.⁷⁷

Fiskarsin ruukissa muutosten tuulet puhalsivat ensin vähitellen. 1960-luvulla työväkeä perheineen muutti Ruotsiin paremman leivän perään. Ruukissa oli kuitenkin vielä työtä tarjolla, ja sinne muuttikin uutta työväkeä muualta Suomesta. Muuttoliikkeen myötä väestön kielisuhde muuttui vähitellen. Suomenkielisistä tuli ruukissa enemmistö perinteisesti ruotsinkielisellä seudulla.⁷⁸ Vuonna 1968 saksituotanto siirrettiin Fiskarsissa isompiin tiloihin ja heti sen jälkeen oli edessä uuden saksitehtaan rakentaminen Billnäsiin 1972⁷⁹. Pohjan kunnan alueella metalliteollisuus kasvoi vielä 1970-luvun alkuun asti.

⁷² Fiskars Village 2019; Gösta Pihlgrenin haastattelu 12.7.2011.

⁷³ Särkkä 1935, 66.

⁷⁴ Carlson 1999.

⁷⁵ Sairinen 2005; Fiskars 1649, 1999.

⁷⁶ Sairinen 2005.

⁷⁷ Carlsson 1999, 182–187; Fiskars 1649, 1999, 34–37.

⁷⁸ Sairinen 2005.

⁷⁹ Carlson 1999, 183.

1970-luvun lopulla ruukissa alkoi teollisen vetäytymisen ja hiljentymisen aika. Perinteinen teollisuus siirtyi Fiskarsin ruukista vähitellen pois. Ensinnäkin saksituotanto siirtyi Billnäsissä uusiin moderneihin tiloihin. Samalla Fiskarsissa lopetettiin laaja maataloustoiminta sekä ruukkia ylläpitänyt tekninen huolto kuljetus- ja rakennusosastoinen. Alkoi ruukin tyhjentymisen ja jonkinasteinen miljöön ränsistymisen aika. Työväkeä muutti pois, jäljelle jäi eläkeläisiä, osa vanhoista työväen asuintaloista tyhjennettiin ja toinen osa vuokrattiin muualta tulleille, myös kesäasukkaille. Yhtiö ei enää huoltanut rakennuksia samoin kuin aiemmin.⁸⁰

Ennen kuin tarkastelen viimeisen rakennemuutoksen sisältöjä, on tarpeen analysoida ruukin yhdyskunnan alueellista ja ympäristöllistä kehitystä sen historian eri vaiheissa.

Fiskarsin yhdyskunnan alueellinen muutos 1649–1980

Fiskarsin ruukin yhdyskuntarakenne on muuttunut suuresti vuosisatojen aikana sen teollisen toiminnan, teknologian ja työvoiman tarpeen muuttuessa. Fiskarsin joessa on kolme koskea. Ruukin ensimmäinen vaihe 1600-luvulla rakennettiin niistä alimmalle, nykyisen alaruukin alueelle. Yläruukkia alettiin rakentaa vasta 1700-luvun puolivälin jälkeen. Yhtään 1600-luvun taloa tai tehdasta ei ole säilynyt, mutta joitakin tämän ajan rakenneseosia löytyy eräiden rakennusten perustuksissa. Alueen nykyinen tiestö on kuitenkin peräisin 1600-luvulta ja 1700-luvun alusta.⁸¹

Fiskarsin ruukin asuinrakenne kehittyi aluksi varsin suunnittelemattomasti. Taloryhmiä rakennettiin sinne tänne. Tarkempaan suunnitteluun siirryttiin vasta Finlayn aikana 1760-luvulla. Silloin ylimasunimestari Bengt Qvist suunnitteli ruukin tulevaa kehitystä ja piirsi ruukille ’yleiskaavan’. Qvist oli palkattu vuonna 1761 Suomen ruukkien osittain omistaman Rautakonttorin (Jernkontoret) ylimestariksi ja asui seuraavina vuosina paljon Fiskarsissa.⁸²

Qvistin vuonna 1764 laatima kaava (kuva 4) oli yksi Suomen ensimmäisiä yrityksiä ruukkien suunnitelmalliseen kehittämiseen. Siinä kuvataan Fiskarsin yhdyskunnan silloinen rakenne, olemassa olevat rakennukset sekä suunniteltu lisärakentaminen. Qvist suunnitteli ruukin kasvavalle työväestölle asuinrakennuksia suoraviivaisen rivin muotoon Antskogin tien suuntaan. Tässä vaiheessa kaikki rakennukset ja teolliset toiminnot olivat vielä alaruukissa. Yksi tämän kaavan ensimmäisistä toteutetuista rakennuksista oli vuoden 1765 johtajan ”*karakitärbyggnad*”, nykyisin Ruukinkonttori.⁸³

Yläruukin rakentaminen aloitettiin noin 15 vuotta Qvistin suunnitelman jälkeen, jossaan Qvistin suunnitelmassa ei ollut vielä mitään ajatusta yläruukista. 1780 siirrettiin kankiraudan valmistus Antskogista Fiskarsiin, jonka yläputoukselle Älsvikenin partaalle rakennettiin kaksi saksanvasaraa.⁸⁴ Kun Björkmanin aikana Fiskarsissa suuntauduttiin kupariin, panttiin toinen kankirautavasara seisomaan vuonna 1802 ja ylimmälle putoukselle perustettiin uusi kuparihytti.⁸⁵

⁸⁰ Sairinen 2005.

⁸¹ Fiskars 1649, 1999.

⁸² vrt. Nikander 1929a, 56–58; Fiskars 1649, 1999, 50–51.

⁸³ Nikander 1929a, 57.

⁸⁴ Särkkä 1935, 17.

⁸⁵ Särkkä 1935, 18.

Kuva 2. Fiskarsin yläruukki vuonna 1865. Etualalla vaalea talo on Kardusen (1843). Sen takana Peltorivin asuintalojen kattoja. Kuvan keskellä valssilaitos (1859), konepaja (1837) ja sen konttori (vaalea rakennus; nykyisin Fiskarsin museo). Kuvan vasemmassa yläkulmassa Rosehill (1837) ja oikealla Kullan talot (1859). Kuvaaja C.J. Malmberg. Lähde: Fiskarsin museon kuvakokoelma.

Ruukin patruunan päärakennuksen 'Stenhuset' (Kivimuuri tai Kivitalo) paikka oli suunniteltu jo Qvistin kaavassa 1764. Sen perustusten rakentaminen aloitettiin Magnus Björkmanin aikana 1805, mutta rakentaminen pääsi vauhtiin vasta pojan Bengt Ludvig Björkmanin aikana. Rakennus valmistui uuden omistajan John von Julinin aikana 1822 (ks. kuva 2).

Selvemmin Qvistin asemakaavan ajatus toteutui ruukinkadun rakentamisessa. Mutta katuja tehtiin lopulta kaksi ja erisuuntaisesti: ns. Ala- ja Yläruukinkatu (vrt. kuva 4 ja 5)⁸⁶. Ylimääräisen kadun rakentamiseen vaikutti työntekijöiden määrän kasvu, jonka uudet teollisuuslaitokset olivat tuoneet mukanaan. Yläruukinkatu, nykyinen Peltorivi, työväen torppineen kulki viivasuoraan alemmalta ruukinkadulta itään ja päättyi yläruukille. Aluksi siihen rakentui 8 työväenasuntoa. Fiskarsin ruukin kartassa vuonna 1816–22 (kuva 5) näkyy jo hyvin yläruukin rakentuminen: sinne sijoitetut uudet teollisuusrakennukset ja Peltorivin työläisasuntorivin kehittyminen molemmille puolille katua⁸⁷.

John von Julinin aikana (1822–1853) ruukki muuttui ja monipuolistui merkittävästi. Muutokset näkyvät hyvin vertailemalla kuvia 5 ja 6. Muutosten voimakkuudesta kertoo se,

⁸⁶ Fiskars 1649, 1999, 50–51.

⁸⁷ Nikander 1929b, 8–9.

Kuva 3. Kullan asuintalot 1920- tai 1930-luvulla. Hirsirunkoinen asuintaloryhmä rakennettiin valssilaitoksen työläisille vuonna 1859 laaksosta nousevalla rinteelle osittain terveyssyistä. Valokuvaaja tuntematon. Lähde: Fiskarsin museon kuvakokoelma.

että vuoden 1853 kartassa ei ole jäljellä yhtään rakennusta 1700-luvulta. Suuri määrä asuntoja ja tuotantorakennuksia purettiin tai muutettiin voimakkaasti. Mielenkiintoista on myös, että jo vuoden 1853 kartassa Julinin aika halutaan erottaa rakennuskantansa puolesta omaksi ajanjaksokseen. Tämä kertonee siitä, että muutokset koettiin tai ainakin haluttiin korottaa uudeksi aikakaudeksi.

Ruukin uudistukset ja kasvu näkyivät väkiluvun voimakkaana kasvuna: vuonna 1818 asukkaita oli 196, vuonna 1823 253 ja vuonna 1852 jo 661 henkeä, joista ruukin työntekijöitä 156⁸⁸. Muutosten myötä haluttiin parantaa työläisten asunto-oloja. Alaruukinkadun talot purettiin ja niiden tilalle rakennettiin tien länsipuolelle vuosina 1826–1852 talli, koulutalo, vaunuvaja, voudin asunto ja kaksi asuinkasarmia⁸⁹. Nykyäänkin näyttävimpiä, tuolloin rakennettuja työväenasuntoja ovat ruukin keskustassa sijaitsevat rapatut keltaiset kasarmit vuosilta 1828 (C.L. Engel) ja 1852 (Jean Wiik). Uusia asuinrakennuksia sijoitettiin osittain terveyssyistä laaksoa ympäröiville kukkuloille. Tästä on hyvä esimerkki valssilaitoksen työläisille rakennetut Kullan talot, jotka sijaitsevat lähellä tehtaita, mutta joesta voimakkaasti

⁸⁸ Fiskars Village 2019.

⁸⁹ Fiskars 1649, 1999, 55–56.

nousevan mäen puolivälissä⁹⁰ (ks. kuva 3). Myös Peltorivin asuintalot rakennettiin uudelleen tai kunnostettiin 1830-luvun alkuvuosina.⁹¹

Toinen vilkas rakennuskausi alkoi Fiskars Aktiebolagin perustamisen myötä vuonna 1883 ja jatkui vuoteen 1901 saakka (ks. kuva 7). Tosin vielä vuoteen 1922 asti valmistui rakennus joka toinen tai kolmas vuosi. Ruukissa työskenteli vuonna 1894 noin 250 henkilöä, ja koko ruukkiyhteisöön kuului suunnilleen 1050 ihmistä. Työntekijämäärän kasvaessa yhtiö rakennutti tarpeen mukaan uusia asuinrakennuksia, jotka sijoitettiin kauemmaksi keskeisiltä tuotantoalueilta. Tuona aikana rakennettiin yläruukille Hasselbackan kolme asuntokasarmia (neljäs, joka paloi vuonna 1986, rakennettiin myöhemmin) ja alaruukille Suutarinmäen asuinalue (kuva 7).⁹² Työntekijät saivat rakentaa myös vapaa-ajan viettoon itselleen pieniä kesämökkejä yhtiön maille lähijärvien saarille⁹³.

1900-luvun vaihde merkitsi myös ruukin teknisen infrastruktuurin suurta mullistusta. Vuonna 1891 rakennettiin kapearaiteinen rautatie Fiskarsin ja Pohjankurun sataman välille helpottamaan kuljetuksia. Pässä-veturi toimi aina vuoteen 1952. Ruukin sähköistäminen aloitettiin vuonna 1899 sähkövalaistuksella. Vuonna 1900 rakennettiin Risslan vesivoimalaitos. Seuraavina vuosikymmeninä Fiskars yhtiön omistamien lähiruukkien (Billnäs, Åminnefors, Koski) uudet vesivoimalaitokset tuottivat sähköä yhtiön yhteiseen verkkoon.⁹⁴

Ruukinkylät ovat olleet perinteisesti hyvin vahvasti patruunoiden yksinvalan alueita. Toisaalta ruukinkylä tarjosi työntekijöilleen vastineeksi lähes kaikkea mitä ihminen elässään tarvitsi. Fiskarsissa tarjolla olivat työpaikat, asunnot, kaupat, koulu, apteekki, sairaala, posti sekä peruna- ja puutarhamaita. Yhtiö avusti myös avokätisesti ruukin nuorten ja työläisten vilkasta urheilutoimintaa.⁹⁵

Kolmas asumisen rakentamiskausi tapahtui Fiskarsissa toisen maailmasodan jälkeen. Fiskars-yhtiön myötävaikutuksella rakentui ruukin välittömään läheisyyteen nyt työntekijöiden itsensä omistamat asuinalueet Konkakumpu ja Tulilinja⁹⁶. Uudet alueet vaikuttivat osaltaan siihen, että vanhimpia työläisten rakennuksia alkoi tyhjetä ja niihin muutti muualta tulleita 1970-luvulla.

Pohjan kunnan alueella metalliteollisuus kasvoi kokonaisuudessaan vielä 1970-luvun alkuun asti. Fiskarsin ruukin rakennushistorian säilymisen kannalta oli merkittävää, että uusi asuinrakentaminen keskittyi 1970-luvulla Pohjan kirkonkylälle, joka sijaitsee 6 km Fiskarsista. Fiskars-yhtiö oli kyllä kaavoittanut ruukkiin uuden asuinalueen Suutarinmäkeen (suunnittelija Olli Kivinen) aivan ruukin keskustaan, mutta sitä ei koskaan ehditty panna toimeen, mikä säästi tuon alueen vanhat rakennukset. Kirkonkylään rakennetut kerrostalot riittivät tyydyttämään alueen ruukkien työntekijöiden vielä hetken aikaa kasvavat ja samalla modernisoituvat asumistarpeet ja Fiskars yhtiön intressit asuinrakentamiseen olivat vähäiset. Oli myös siirrytty aikaan, jolloin kunnat hoitavat tällaiset asiat.⁹⁷

⁹⁰ Nikander 1929b, 120.

⁹¹ Nikander 1929b, 76–77; Salokorpi 1999, 72; Fiskars 1649, 1999, 55–56.

⁹² Fiskars 1649, 1999, 59–60.

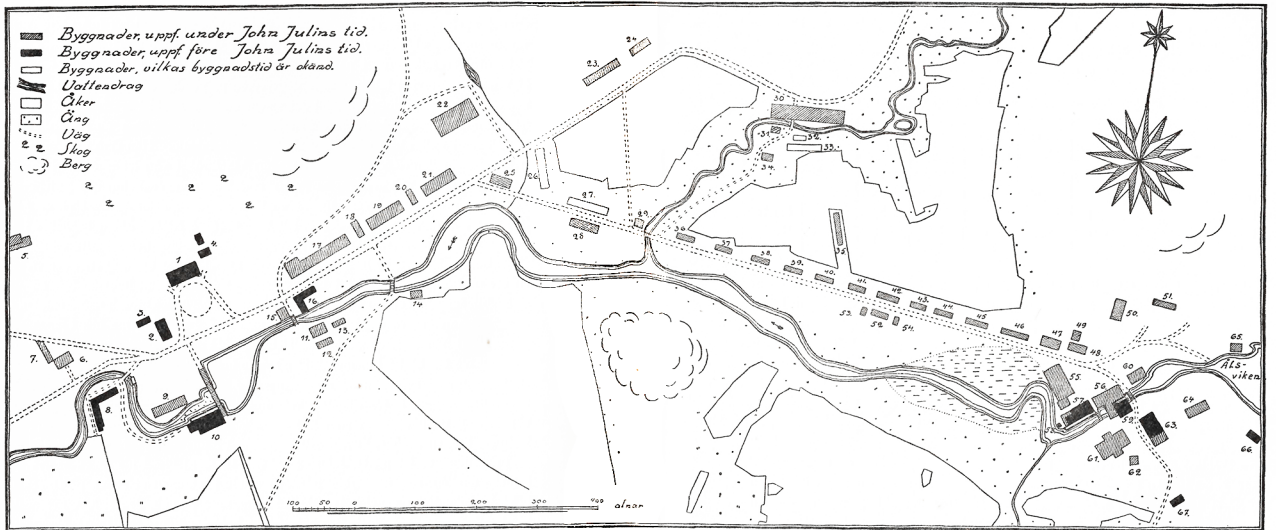
⁹³ Särkkä 1935, 85.

⁹⁴ Särkkä 1935, 69.

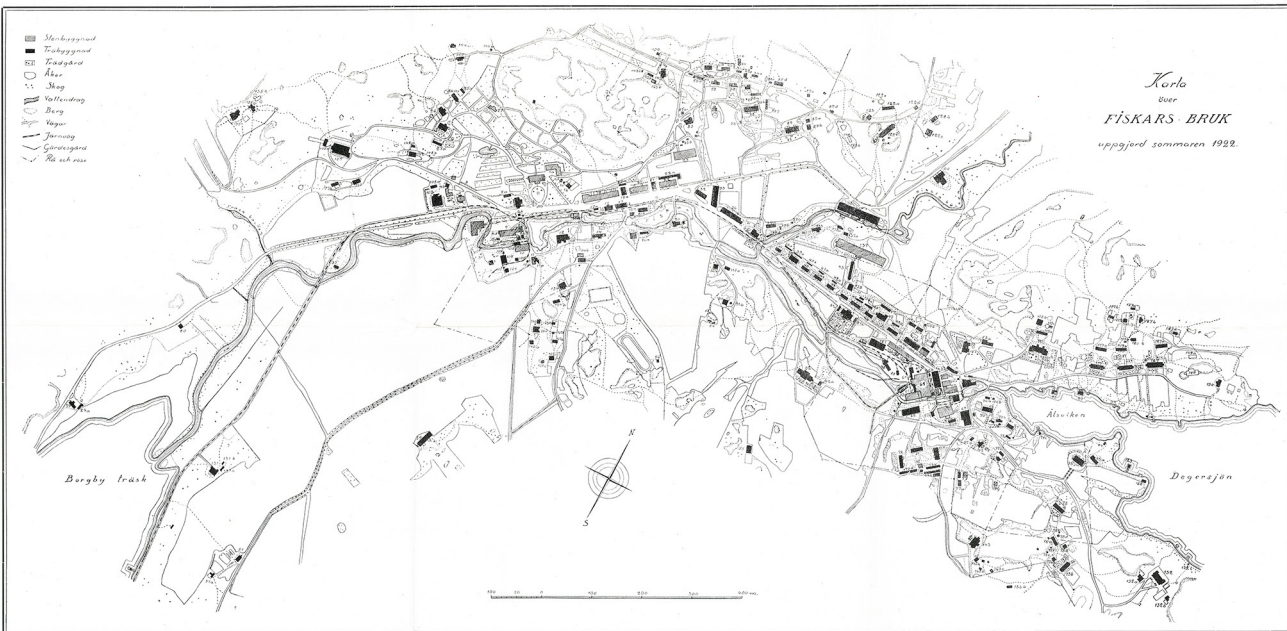
⁹⁵ Särkkä 1935, 85–86.

⁹⁶ Raaseporin kaupunki 2011.

⁹⁷ Haastattelu: Lindholm & Johansson 2014.

Kuva 6. Fiskarsin ruukin kaavakartta vuonna 1853 (Lähde: Nikander 1929b, 76-77).

Kuva 7. Fiskarsin ruukki 1922 (Lähde: Nikander 1929b, liitekartta).

FISKARSIN RUUKKI 2012

Kuva 8. Fiskarsin ruukki vuonna 2012: Ruukin kartta matkailijoille. Fiskars Oyj.

Pohjan kunnan ruukiprojekti

Teollisuuden hiipussa vaikea kysymys sekä Fiskars-yhtiölle, kunnalle että ruukin asukkaille oli: miten eteenpäin. Jonkin uuden etsiminen ja käynnistäminen sekä vanhan säilyttäminen Fiskarsissa alkoi Pohjan kunnan aktiivisuudella. Vuonna 1983 Pohjan kunta käynnisti projektin uusien asukkaiden ja toimintojen houkuttelemiseksi sekä vanhan kulttuurimiljöön säilyttämiseksi. Esimerkkiä oli haettu ja saatu Ruotsista Eskilstunan vanhan ruukkimiljöön peruskorjauksesta. Kunta perusti Kiinteistöosakeyhtiö Pohjan Ruukkiteollisuuden, joka siten osti Fiskars Oyj:lta sekä Fiskarsista että Billnäsistä suuren määrän asuin- ja teollisuuskiinteistöjä. Kauppa sisälsi 25 hehtaaria maata, sekä runsaat 110 erilaista rakennusta.⁹⁸

Tässä vaiheessa Fiskars yhtiöllä ei ollut kiinnostusta ruukin vanhojen rakennusten korjaamiseen. Fiskars-yhtiön johtaja Bruncrona totesi lehtihaastattelussa kaupan teon yhteydessä: ”Fiskars-yhtiö on vuosikymmeniä pyrkinyt turvaamaan miljöön säilymisen jaellemme näin olisi menettelee, ei kyllä enää edes olisi olemassa. Meillä ei kuitenkaan enää olisi ollut mahdollisuuksia uhrata niihin varoja. Yhtiön kannattavuusnäkökohdat on otettava huomioon. Nykyajan liiketoiminta on niin kovaa, että tuotteen hinnassa ei ole marginaalia tällaisten ruukinkyliä rahoittamiseen vaikka mieli tekisikin.”⁹⁹

⁹⁸ Sairinen 2005; Kalle Lindqvistin & Gretel Johanssonin haastattelu 6.3.2014.

⁹⁹ Karjaan Seutu 1983.

Bruncrona jatkoi: ”...tällä tavoin (kunnan omistuksen kautta) rakennuksiin tulee parempi ja perusteellisempi remontti kuin mitä me olisimme voineet tehdä, nyt taloihin tulee täysremontti ja esim. asunnot kunnostetaan täysin ajanmukaisiksi samalla kun teollisuustilat uusitaan. Tehty sopimus takaa kummankin arvokkaan ruukinmiljöön säilymisen.” Kaupan myötä Fiskars-yhtiö siirtyi uusiin tiloihin sekä Fiskarsissa että Billnäsissä. Bruncronan mukaan ”Fiskars-yhtiön tavoitteena ei nyt ole uusien työpaikkojen luominen, vaan vanhojen turvaaminen”.

Kunnan kaupanteon taustalla olivat laajat neuvottelut valtiovallan kanssa. Pohjan kunnan ruukit Fiskars, Billnäs ja Äminneforsin Klinkbacka nimettiin vanhojen asuntojen perusrakennuksen kokeilualueeksi. Asuntohallituksen tuella saatiin peruskorjattua kunnan vuokra-asunnoiksi sekä Peltorivin että Hasselbackan asuintalot Fiskarsissa. Teollisuuskiinteistöjen korjausta tehtiin valtion erityistuella. Peruskorjaukseen saatiin valtiolta lainaa 20 vuodeksi halvalla korolla jopa 80%:iin asti kokonaiskustannuksista.¹⁰⁰

Kunnan visioissa puhuttiin ruukin kehittämisestä pien- ja käsiteollisuuden paikaksi. Lisäksi vilautettiin ajatuksia pienyritysjäyden edistämiskeskuksesta, ammattikoulusta, taide- tapahtumista ja matkailusta. Kunnan yhtiön vetämänä Fiskarsissa toimikin Expohja-taide- näyttely vuosina 1985–1990. Tänä aikana ruukkiin alkoi muuttaa kulttuurialan toimijoita. Pienyrityksiä ei kuitenkaan saatu niin paljon kuin oli toivottu, eivätkä kouluhankkeet toteutuneet. Ongelmaksi jäi myös suuri loma-asukkaiden määrä. Vähitellen kunnan vetämä korjaus- ja näyttelytoiminta ajautui taloudellisiin vaikeuksiin.

Fiskarsin kehitys kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukiksi

Pohjan kunnan taloudellisten resurssien heiketessä 1980-luvun lopulla Fiskars Oyj kiinnostui uudestaan Fiskarsin ruukista. Myös Fiskars-yhtiön johdossa tapahtui muutoksia. Uusi varatoimitusjohtaja Ingmar Lindberg sai yhtiön kiinteistötoimen hoidettavakseen vuonna 1987¹⁰¹. Vuonna 1989 varatoimitusjohtaja Lindberg ehdotti Fiskars Oyj:n hallitukselle peruskorjausta ruukin vanhoihin kiinteistöihin. Ehdotus hyväksyttiin ja rakennusten korjaukset käynnistyivät nyt eri puolilla ruukin keskustaa. Yhtiön periaatteena oli, että keskustan kasarmit ja miljöö korjataan itse, mutta muut (asuin)kiinteistöt myydään vähitellen edullisesti pois. Ruukin keskeisen talorinteen eli Suutarinmäen uudistaminen oli suuri haaste. Arkkitehti Olli Kivisen aikoinaan piirtämä, rinteen kaikki vanhat talot tuhoava rivitalokaava muutettiin suojelu- ja täydennysrakentamiskaavaksi vuonna 1997. Kuparipaja ja sen Galleria-tila myytiin takaisin Fiskarsille vuonna 1991.¹⁰²

Näyttelytoiminta jatkui muutaman vuoden keskeytyksen jälkeen Fiskars Oyj:n ja ruukkiin muuttaneiden uusien taiteilijoiden voimin vuonna 1994¹⁰³. Fiskarsin ruukin uudeksi kehitysideaksi nostettiin määrätietoinen taiteilija- ja käsityöläisruukin kehittäminen. Tässä työssä Fiskars Oyj oli edelleen tärkeä toimija, koska se omistaa ruukin koko keskustan ja pääosin alueen maat. Fiskars Oyj ja taiteilijayhteisö houkuttelivat suorilla kontakteilla ruukkiin asumaan ja työskentelemään eri taide- ja käsityöalojen osajia. Kiinteistöjä myytiin tark-

¹⁰⁰ Sairinen 2005; Haastattelu: Lindholm & Johansson 2014.

¹⁰¹ Paljakka 2003, 5.

¹⁰² Sairinen 2005; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013; Kalle Lindqvistin & Gretel Johanssonin haastattelu 6.3.2014.

¹⁰³ Sairinen 2005; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013; Paljakka 2003.

kaan harkiten. Ruukkiin piti tulla töihin, ei lomalle. Tarjolla oli edullisia työtiloja entisessä konepajassa, navetassa, veitsi- ja auratehtaassa, pesulassa ja lipputankohallissa. Toisaalta kunnan omistaman Pohjan Ruukkiteollisuus Oy:n, myöhemmin Ruukkiasunnot Oy:n asunnot Peltorivillä ja Hasselbackassa tarjosivat merkittävän määrän vuokra-asuntoja uudelle kehitykselle.¹⁰⁴

Vuosien mittaan Fiskars Oyj kulutti rakennetun ympäristön ja vanhojen kiinteistöjen korjauksiin resursseja moninkertaisesti alkuperäisiin investointisuunnitelmiin verrattuna. 2000-luvun alkupuolelle mennessä kustannukset olivat olleet noin 6,5 miljoonaa euroa. Vastapainona Fiskars Oyj on saanut mittavaa imagomarkkinointia ja myös suoria tuloja. Kansainvälinen Fiskars-konserni ymmärsi hyödyntää historiallista ruukkiä maailmalla. Yhtiö, jolla on juuret ja joka huolehtii niistä, voi esiintyä luotettavana ja vastuullisena.¹⁰⁵

Muutaman vuosikymmenen hiljaiselon jälkeen Fiskarsin ruukki alkoi pursuta taas elämää. Uudet asukkaat täyttivät vanhat työväenkasarmit sekä virkamiesten ja insinöörien talot. Myös uusia tontteja on kaavoitettu rakennettavaksi suuri määrä. Vanhoja teollisuustiloja on muutettu työtiloiksi eri alojen käsityöläisille, muotoilijoille, taiteilijoille sekä muillekin ammateille.

Kulttuuriruukin syntyminen on mahdollistanut samalla myös matkailu- ja asumisruukin kehittymisen. Uudistuneelle Fiskarsille on syntynyt vähitellen uudet, mutta moninaiset kasvot: yhtäältä se on kulttuuri- ja matkailuruukki, mutta yhä useammille myös asumisruukki. Vanha ruukkihistoria näkyy harveneissa vanhoissa asukkaissa, historiallisessa rakennusmiljöössä, teollisen muotoilun perinteen jatkumossa ja yhteisöllisessä ilmapiirissä. Fiskarsin ruukin murrosvaihe tuotti siis uutena kehityksenä ruukin, jolla on monta ulottuvuutta. Tarkastelen seuraavassa niitä hieman tarkemmin.¹⁰⁶

Kulttuuriruukki

Fiskarsin kulttuuriruukin kehityksen keskeinen toimija on ollut *Fiskarsin käsityöläisten, muotoilijoiden ja taiteilijoiden osuuskunta*, joka perustettiin vuonna 1996. Jäseniä oli aluksi 40. Nykyisin osuuskuntaan kuuluu yli 100 jäsentä edustaen lähes kaikkia käsityön, muotoilun ja taiteen osa-alueita. Suurimmat ammattiryhmät ovat puusepät, keraamikot, teolliset muotoilijat, kuvataiteilijat ja arkkitehdit. Osuuskunnan yksi päätehtävä on ollut vuosittaisen kesänäyttelyn ja muiden pienempien näyttelyiden järjestäminen läpi vuoden. Yhteensä näyttelyitä on ollut jo lähemmäs sata. Näyttelyvieraiden määrä on kasvanut vuosi vuodelta; nykyään niihin tustuu vuosittain noin yli 20 000 kävijää. Osuuskunta myös markkinoi jäsentensä tuotteita ja palveluita ylläpitämällä myymälää ja erilaisia toimintaverkostoja sekä järjestämällä näyttelyitä.¹⁰⁷

Kulttuuriruukin kehittyminen on merkinnyt paitsi kulttuuriväen muuttoa ruukkiin, myös monien uusien yritysten muuttoa tai syntyä ruukin piirissä. Ruukissa toimii puusepänverstaita, sepän paja, kultasepäniikkeitä, kynttilätehdas, keramiikkapajaja ja -studioita, tekstiilitaideyrittäjiä, sekä lukuisia pieniä putiikkeja. Lisäksi ruukkiin on syntynyt uusia tai säilynyt vanhastaan lukuisia palvelualojen yksityisyrittäjiä.

¹⁰⁴ Törmä & Ärrälä 2011; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013.

¹⁰⁵ Sairinen 2005; Ingmar Lindbergin haastattelu 28.10.2013.

¹⁰⁶ Vrt. Sairinen 2005.

¹⁰⁷ Fiskars Village 2019.

Matkailuruukki

1990-luvun lopulta lähtien Fiskarsin ruukkia on kehitetty aktiivisesti matkailuruukiksi ja tässä on onnistuttu. Fiskars nousi aika nopeasti suuren yleisön tietoisuuteen ja on kehittynyt 20 vuoden aikana merkittäväksi matkailukohteeksi, joka palvelee myös pääkaupunkiseudun matkailuvirtoja. Vaihduvat taidenäyttelyt, käsityöläisten putiikit, kahvilat ja ravintolat sekä hieno ruukkimiljöö saa monen kävijän palaamaan myös uudestaan. Ruukin kehityksessä matkailu ja kulttuuri on haluttu kytkeä läheisesti toisiinsa.

Matkailusta onkin tullut ruukin ja alueen keskeinen elinkeino. Turisteja käy vuosittain jo noin 200 000¹⁰⁸. Tällaisella matkailumäärällä on tietenkin merkitystä jo myös koko kunnan ja seudunkin talouteen. Perinteissä teollisuuskunnassa matkailun ja kulttuurialan yrittämisen mieltäminen todelliseksi elinkeinoksi tuotti tosin alkuvaiheessa myös selvää muutoskitkaa.

Matkailuruukki on tarvinnut kehittyäkseen oman palveluinfransa. Ruukissa toimii nykyisin hotelli, kolme bed & breakfast –yrittäjää, kaksi korkeatasoista ravintolaa, kesällä useita kahviloita, tori, taiteen ja käsityön putiikkeja, opaspalveluja sekä konferenssi- ja näyttelytilat. Viimeisen kymmenen vuoden kehitykseen on kuulunut ulkoilun (esim. maastopyöräverkot) sekä lähiruoan ja -juoman (esim. paikallinen panimo ja tislaamo, lähiruokatapahtumat) kytkeminen kokonaisuuteen. Myös Airbnb on jalkautunut Fiskarsiin. Fiskars yhtiön toimesta on ruukin matkailulle kehitetty eri vaiheissa kestävän matkailun sisältöjä, josta sitä on myös kansainvälisesti palkittu. Vuonna 2007 Fiskars voitti *The Royal Destination Award for Sustainable Tourism* pääpalkinnon¹⁰⁹. Vuonna 2019 ruukissa on tehty *Green Destinations Standardiin* perustuvaa selvitys- ja kartoitustyötä, minkä johdosta se valittiin maailmassa 100 parhaan kohteen joukkoon¹¹⁰.

Asumisruukki

Fiskars on paitsi kulttuuri- ja matkailuruukki myös asumisruukki. Sinne on muuttanut muotoilijoiden, taiteilijoiden ja käsityöläisten lisäksi laajemmin eri kulttuurialojen edustajia (esim. kirjallisuus, teatteri, tanssi, elokuva). Samoin se on houkutellut asukkaikseen muita elinympäristönsä laatua arvostavia ihmisiä lähinnä pääkaupunkiseudulta. Näihin kuuluu tiede- ja konsulttimaailman toimijoita, viestintä- ja media-alan edustajia sekä laajemmin etätyöläisiä eri aloilta. Mukaan mahtuu myös uuden elämäntavan etsijöitä. Asukkaita on nykyisin noin 600.

Muutoksen yhtenä mahdollistajana on ollut omistus- ja vuokra-asumisen sopiva sekoitus. Osaajat ja yritykset tarvitsevat moninaisia palveluja ja työntekijöitä. On siis ollut tärkeää, että ruukista löytyy vuokra-asuntoja. Myös sosiaalisen ja kulttuurisen yhteisöllisyyden kannalta on ollut tärkeää, että ruukissa on monenlaista väkeä. Vuokra-asuminen on mahdollistunut Ruukkiasunnot Oy:n kautta (aiemmin kunnan, nykyisin yksityisesti omistettu) ja Fiskars-yhtiön asuntojen kautta. Ongelmana on silti ollut ajoittain asuntojen löytäminen

¹⁰⁸ Viimeisen viiden vuoden aikana kasvu on ollut jopa 40%.

¹⁰⁹ Yleisradio 2007.

¹¹⁰ Travelnews 2019. *Green Destination* on YK:ta edustavan Global Sustainable Tourism Councilin (GSTC) akreditoima kestävän kehityksen matkailukohteiden sertifikaatti-järjestelmä. Matkailun muita huomionosoituksia ovat olleet: "Suomen paras kotimaan Matkakohde 2015" (Matkailutoimittajien Kilta), "Culture EDEN 2018" (EU-komissio / Visit Finland) ja "Kotimaan paras matkakohde."

sisäänmuuttajille ja ruukin yritysten työntekijöille. Keskeistä on ollut myös se, että ruukista löytyy työtiloja moneen eri tarpeeseen ja erityisesti taide-, käsityö- ja muotoilualojen ihmisille. Osin työtiloja on jouduttu etsimään myös ruukin lähialueilta.¹¹¹

Palvelujen säilyminen, riittävyys ja kehitys on ollut tärkeää. Asumisruukkina Fiskars on onnistunut toistaiseksi säilyttämään monia lähipalveluja kuten kaupan, kioskin, kahvilat ja leikkipuiston. Posti lakkautettiin 1990-luvun lopulla. Päiväkodin ja lähikoulun säilyminen on ollut hyvin keskeinen asia asumisruukin vetovoimalle. Kyläkoulu on Fiskarsissa onnistuttu säilyttämään julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin ainutlaatuisella yhteistyöllä, jossa koulurakennuksen omistaa nykyisin paikallinen yhdistys¹¹².

Uusien muuttajien myötä ruukin vanhoja, yksityisomistukseen siirtyneitä työläisten asuintaloja on korjattu uuteen uskoon. Esimerkiksi Suutarinmäen rinne aivan ruukin keskustassa on käynyt läpi peruskorjauksen 1990-luvun lopulta lähtien. Fiskars-yhtiö myi huonokuntoiset rakennukset suhteellisen edullisesti yksityisille ihmisille tai perheille, mutta piti samalla maan omistuksessaan. Kukin perhe on tehnyt korjauksiaan omalla työllään. Kaava on suojellut talojen julkisivut, mutta sisällä muutoksia on tehty vapaammalla kädellä. Remonttien myötä talot liitettiin kunnallistekniikkaan. Fiskarsin asumisruukin muodonmuutoksesta saa hyvän kuvan Sari Puustinen ja Ilkka Ärrälän kirjasta ”*Koteja Fiskarsissa*” (2005). Kirjassa esitellyistä 19 kodista useimmat ovat ruukin vanhoja työväenasuntoja, mutta joukkoon mahtuu myös uudisrakennuksia. Asunnoiksi on korjattu myös vanha omenavarasto, kanala ja vaakahuone.

Sari Puustinen (2005, 5) kuvaa kohteitaan seuraavasti: ”*Asunnot on kunnostettu ja sisustettu käyttäen luovuutta ja tyylitajua. Kotien asukkaat suhtautuvat intohimoisesti asumiseen. He ovat suunnitelleet kotinsa ja ympäristönsä vastaamaan todellisen elämän tarpeita ja kestävästi aikaa trendikyyden kustannuksella. Asunnoissa yhdistyvät luontevasti vanha ja uusi. Läsnä on Fiskarsin henki, mutta myös nykyisten asukkaiden oma taiteellinen tuotanto sekä remontointiin ja materiaaleihin liittyvät ennakkoluolettomat kokeilut. Monet korjauksissa käytetyt materiaalit ovat halpoja ja kierrätettyjä. Remontit onkin usein tehty kekseliäästi ja vähällä rahalla. Lopputuloksesta ei ole kuitenkaan tingitty.*”

Fiskarsin rakennemuutos on merkinnyt paitsi vanhojen teollisuus- ja asuinrakennusten peruskorjausta ja muokkaamista uuteen käyttöön, myös aivan uutta rakentamista. Historiallisessa miljöössä uuden sopeutuminen vanhaan on keskeinen ja jatkuvasti keskustelua herättävä kysymys. Jatkossa uutta rakentamista on odotettavissa lisää. Fiskarsissa täydennysrakentamisessa on suurelta osin pyritty etsimään ratkaisuja, jotka sopeutuvat olemassa olevaan miljööseen ja sen historiaan. Tätä on varmistanut vahvasti kulttuurimiljöötä suojaava asemakaava rakennustapaohjeineen. Toisaalta uudistuneessa ruukissa on näkynyt läpi 2000-luvun gentrifikaatiota, eli vanhoja, edullisia rakennuksia ei enää juuri ole tarjolla ja kertaalleen peruskorjattujen hinnat ovat seudun yleiseen hintatasoon nähden korkeat.

Uuden asuttamisen myötä ruukissa virisi monenlaista asukastoimintaa. Fiskarsin kyläseura (perustettu 1984) toimii aktiivisesti järjestäen vuosittaisia kylänjuhlia ja muita tapahtumia sekä ottaen kantaa ruukkia koskevaan rakentamiseen, kaavoitukseen, tienpitoon, palveluihin, kouluihin ja päiväkoteihin. Ruukin kehittämiseen kantaa ottava seura on uusi asia, koska perinteisesti ruukkien kehittämistä ja rakentamista koskevat asiat ovat kuuluneet yksinomaan omistavalle yhtiölle ja patruunalle. Ruukin perinteiset yhdistykset olivat harrastusseuroja ja ammattiyhdistyksiä.

¹¹¹ Anu Törmän ja Ilkka Ärrälän teos ”Työtiloja Fiskarsissa” (2011) esittelee taide- ja käsityöruukin ammatteja ja työtiloja.

¹¹² ks. <https://takofiskars.fi>

Yhteisöllisyys on keskeinen osa nykyistä asumisruukkia. Sitä on edistänyt ruukin perinne, mutta erityisesti sopivat tilat. Fiskarsissa on useita paikkoja, joissa ruukkilaiset ovat voineet kohdata satunnaisesti, harrastaa yhdessä, istahtaa hetken, vaihtaa kuulumisia, ja myös kehittää yhteisiä töitä ja projekteja. Ruukin historiallinen rakenne on mahdollistanut sopivien paikkojen syntymisen. Tällaisia paikkoja ovat ruukin keskustassa olleet mm. kioski, ravintolat, kauppa, kahvilat, koulun tilat, ”Lukaali” eli seuraintalo sekä ruukin tori, polut ja tiet. Uudet asukkaat ovat myös tuoneet mukanaan uudenlaista asukastoimintaa. Jatkuva keskustelun aihe on ollut, kuinka luodaan enemmän yhteyksiä ruukin uusien ja vanhojen asukkaiden välillä. Myös asumis- ja matkailuruukin välinen tasapaino, ympäristönmuutokset, uudet tontit, lähimetsien käsittely, sekä liikennejärjestelyt ovat puhuttaneet.

Yhteenveto: Fiskarsin ruukin vuosisatainen rakennemuutos

Fiskarsin ruukki on kehittynyt lähes 400 vuotta ja muuttanut useita kertoja muotoaan. Sen teollinen kehitys on sisältänyt monia siirtymiä ja rakennemuutoksia. Keskeisinä muutoksen ajureina ovat olleet teknologiset, taloudelliset, kansainväliset ja yhteiskunnalliset muutokset. Tässä artikkelissa on käyty läpi ruukin perustaminen 1600-luvulla, 1700-luvun sotien ja epävarmuuden aika ja muuntuminen kuparilaitokseksi, koneiden ja hienotakeiden valmistuksen aloittaminen 1800-luvulla, maatalous- ja kulutustuotteiden valmistus modernisoituvalla Suomelle 1900-luvulla sekä kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukin kehittyminen 2000-luvulla.

Taulukossa 1. on vedetty yhteen Fiskarsin kehityksen suuria muutosvaiheita, niihin vaikuttaneita ulkoisia tekijöitä eli muutosajureita sekä alueen muutosresursseja ja sopeutumiskykyä näiden muutosten suhteen. Historiallisissa muutosvaiheissa on nähtävillä ulkoisen maailman muutosten ja talouden suuri merkitys ruukin vaiheisiin. Toisaalta ruukin omat resurssit ovat olleet eri aikoina selkeitä vahvuuksia, mutta ne ovat myös muokkaantuneet ajan tarpeisiin. Eri aikakausia on haasteellista verrata toisiinsa suoraan ja on muistettava kunakin aikakauden omat lähtökohdat kuten teknologian taso ja yhteiskunnan piirteet. Toisaalta vertailu antaa nimenomaan myös perspektiiviä näihin eroihin ja näkökykyä yhden ruukin historialliseen muotoutumiseen.

Ruukin omat ja siellä kehitetyt resurssipohjat – eli energia- ja luonnonvarat, liikenneyhteydet, osaaminen ja riittävä työvoima – ovat olleet olennaisia sopeutumisessa ympäröivän maailman muutoksiin. Myös osaavaa johtamista ja riskinottoa on tarvittu. Yhdyskunnan fyysisen rakenteen laajentuminen alaruukista yläruukkiin oli merkittävä voimavara alueen kokonaisuuden kehitykselle ja se on kannatellut muutoksia aivan tähän päivään asti. Tämä kokonaisuus on tehnyt Fiskarsista sittemmin paitsi laajan myös ympäristöllisesti mielenkiintoisen, esteettisen ja toimivan kokonaisuuden ¹¹³. Teollisen ruukin muuttuminen kulttuurin, matkailun ja asumisen ruukiksi viimeisen 30 vuoden aikana on tietenkin suuri murros. Mutta on hyvä nähdä, että teollisen historian vaiheet ovat olleet suuria myös aiemmin.

¹¹³ Vehreässä jokilaaksossa sijaitseva Fiskarsin ruukki on ollut sekä luontonsa että rakennuskantansa puolesta jo pitkään estettisesti arvostettu alue. Fager (1899, 53) yltyy kuvailemaan Fiskarsia vuonna 1899 runollisesti: ”Som en pärlä i smaragd, så ligger det lilla Fiskars innerst vid Pojo vik, inbäddadt i en omgifning af höga furuklädda höjder och vida böljande åkerfält.”

Ruukin muutos	Fiskarsin rautaruukin perustaminen ja kasvu, 1600-luku	Muuntuminen kuparilaitokseksi, 1700-luku	Koneiden ja hienotakeiden valmistuksen aloittaminen, 1800-luku	Veitsiä, saksia ja auroja modernisoituvalla Suomelle, 1900-luku	Kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukin kehittyminen 2000-luvulla
Muutosajurit	raudanjalostuksen tarve, niukkuus puuhiilestä ja vesivoimasta Ruotsissa	ruukin tuhoutuminen sodissa, kaivos- ja metallialan pitkäaikainen korkeasuhdanne, kuparin kysyntä	raudantuotannon kova kilpailu, teknologinen kehitys maailmalla, Venäjän kysyntä	modernisoituvan yhteiskunnan kysyntä, maatalouden koneellistuminen, uudenlaisen kulutuksen tarpeet	teollisen tuotannon siirtyminen pois, kulttuuri- ja matkailualojen kysyntä, historiallisten asuinalueiden kysyntä, historiallisen kulttuuriperinnön säilyttäminen
Alueen omat muutosresurssit ja sopeutumiskyky	vesivoima, metsävarat, merisataman läheisyys, edullinen työvoima	kuparia Orijärveltä, ulkomaista osaamista ja rahoitusta, ruukin yhdyskunnan alueellinen kehittäminen ja työvoiman saanti	kaukonäköinen johtajuus, yläruukin kehittäminen, maatalouden yhdistämisen koneiden tuotantoon, työväen olojen parantaminen, uusien tilojen rakentaminen, osaamisen tuonti ulkomailta	ruukin infrastruktuurin ja tehtaiden ja niiden tuotteiden uudistaminen, kansainvälistyminen, osaava työvoima, ruukin yhteisöllisyys, ala- ja yläruukin tehokas hyödyntäminen	kulttuuriperintö, matkailun, kulttuurin ja asumisen ykköskemien toisiinsa, kaukonäköinen johtajuus, yhdyskunnan toimiva rakenne, verkostot ulospäin, edullisen asumisen ja työtilan mahdollisuus, yhteisöllisyyden kehitysmahdollisuus

Taulukko 1. Fiskarsin ruukin muutosvaiheet ja vaikuttavat tekijät.

Artikkelissa on esitelty Fiskarsin ruukkimiljöön muotoutumista rakentamiskausten ja eri vaiheiden tilanteesta kertovien karttojen avulla. Bengt Qvistin vuoden 1764 kaava kuvaa alaruukin kehityksen ja ajatuksia laajentumiseen. Tuotannon laajentuminen yläruukille ylimmän kosken luokse käynnistyi 1700-luvun lopulla. Samalla nykyinen Peltorivi sai ensimmäiset asuinrakennuksensa. Merkittävimmät rakentamiskaudet ovat John von Julinin 1800-luvun alkupuolella toteuttama ruukin totaalinen uudistaminen ja yläruukin rakentamisen vahvistaminen. Vuoden 1853 kartassa ei ole jäljellä yhtään rakennusta 1700-luvulta. Toinen vilkas rakennuskausi alkoi 1880-luvulla jatkuen parikymmentä vuotta. Työntekijämäärän kasvaessa yhtiö rakennutti tarpeen mukaan uusia asuinrakennuksia, jotka sijoitettiin kauemmaksi keskeisiltä tuotantoalueilta. Kolmas rakentamiskausi tapahtui toisen maailmasodan jälkeen sisältäen nyt työntekijöiden itsensä omistamia asuinalueita. Fiskarsin rakennusperinnön säilymisen kannalta oli merkittävää, että 1970-luvun asuinrakentaminen keskittyi Pohjan kirkonkylälle. Viimeisin merkittävä rakentamiskausi tapahtui 2000-luvulla, jolloin ruukin kehitys matkailu- ja asumisruukiksi merkitsi sekä vanhan korjaamista että uuden rakentamista. Uudet asemakaavat pyrkivät ratkaisemaan matkailun, uusien elinkeinojen ja asumisen pulonkauloja kuten liikennejärjestelyjä.

Ruukkiin syntyneen fyysisen yhdyskunnan merkitys on ajan myötä kasvanut ja luonnonvarojen merkitys puolestaan vähentynyt. Osaamisen tarve on ollut suuri koko ajan ja sitä on tuotu aktiivisesti aina myös ulkoapäin ja kansainvälisesti. Toisaalta 2010-luvulla luonnonvarojen, eli upean ympäröivän luonnon merkitys on alkanut korostua uudella tavalla. Asukkaita ja matkailijoita houkuttelee myös alueen luonto ja sen tarjoamat virkistysmahdollisuudet ja luontoarvot, ei vain vanha kulttuuriperintö. Asumisruukin kehittyessä myös lähipalvelujen, kuten koulun ja kaupan, merkitys on korostunut uudella tavalla.

Fiskarsin rakennemuutoksessa kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukiksi on kolme selkeää vaihetta: ruukin hiljentymisen aika, kunnan ruukkiprojekti ja Fiskars-yhtiön kulttuuri- ja matkailuprojekti. Uuteen kukoistukseen Fiskars nousi syvän ahdingon kautta. Raudanjalostuksen ja maatalouden hiipuminen 1970–80-luvuilla jätti ruukissa tyhjilleen suuren määrän asuntoja ja erilaisia teollisen toiminnan tiloja. 1980-luvun puolivälistä lähtien käynnistyi aktiivinen kehittämistyö asukkaiden ja toimintojen houkuttelemiseksi sekä vanhan kulttuurimiljöön säilyttämiseksi ensin Pohjan kunnan ja sitten Fiskars yhtiön toimesta.¹¹⁴

Fiskarsin menestyksen yksi keskeisiä tekijöitä on ollut matkailun, kulttuurialojen ja pysyvän asumisen tehokas kytkeminen toisiinsa. Korkeatasoinen ja laajentuva näyttely- ja tapahtumatoiminta sekä kaupallisten palveluiden kehittäminen ovat säilyttäneet yleisön mielenkiinnon. Matkailun kehittäminen on edellyttänyt eri toimijoiden keskinäistä verkottumista sekä seudullista yhteistyötä matkailumarkkinoinnissa, hotelli-, ravintola- ja opastotoiminnan kehittämistä.

Yhteisöllisyydellä on ruukeissa historiallisesti vahvat perinteet. Rajujen rakenteellisten muutosten läpikäymässä Fiskarsissa yhteisöllisyyttä on ilmiselvästi pystytty säilyttämään ja siirtämään eteenpäin, vaikka väestö on muuttunut lähes kokonaan. Tähän voidaan löytää monia syitä, mutta keskeisiä tekijöitä lienevät ainakin asumisen ja työn yhdistäminen, ruukin sisällä tapahtuvan tekemisen ja yhteistyön laajuus sekä myös ruukin yhdyskunnan fyysinen rakenne. Muutosten myötä Fiskarsissa on paitsi säilynyt myös kehittynyt uusia julkisia ja yksityisiä tiloja, joissa ihmiset kohtaavat.

Fiskarsin uudistuminen teollisen tuotannon romahduksen jälkeen kulttuuri-, matkailu- ja asumisruukiksi liittyy kuitenkin erityisesti sen piirteisiin historiallisena ympäristönä ja kulttuuriperintönä sekä yhdyskunnan fyysisiin rakenteisiin. Historian aikana muokkaantunut ruukin rakennettu ympäristö ja sen erityisen rikas luonnonympäristö ovat tarjonneet houkuttelevan ja toimivan kokonaisuuden sekä asukkaalle että matkailijoille.

Historiansa aikana Fiskarsin ruukki on muokkaantunut uusiksi useita kertoja, rakentanut menestystä, onnistunut ja seuraavissa vaiheissa joutunut suurten vaikeuksien ja jopa fyysisten tuhojen kohteeksi. Teolliset tuotannot ja teknologiat ovat vaihtuneet. Kestävillä yhteisöillä on muutosresilienssiä. Fiskarsilla on ollut omat vahvuutensa muutoksissa sopeutumiseen; monipuoliset luonnonvarat, riittävän vahva yhteisö, aina tarvittaessa ulkoapäin uusiutunut osaaminen, ja kaukonäköistä johtajuutta, joka on muutosvaiheissa tehnyt suunta- valintoja. Nämä ovat olleet isoja apuja siirtymävaiheissa. Ruukkimiljöö on muutosten myötä rakentunut ja muuttunut. Sitä on uudistettu välillä rankalla kädellä ja sittemmin suojellen. Muokkaantunut ja säilynyt miljöö, sen mielenkiintoinen ala- ja yläruukin kokonaisuus laaksomaisemassa on ollut yksi sen vahvoja voimia nykypäivänä. Se on tehnyt siitä erityisen kiinnostoisin kohteen matkailun, kulttuurin ja asumisen paikaksi. Tulevaisuuden muutosresilienssiä ruukissa on alettu etsiä yhä selkeämmin kestävästä kehityksen periaatteiden ja käytäntöjen

¹¹⁴ Puustinen & Ärrälä 2005, 4.

kautta sekä eri toimijoiden vuorovaikutuksesta. Tähän muutosvavuuteen kuuluu ilman muuta historiallisten arvojen, nykyisten ja tulevien elinkeinojen sekä arvokkaan luontope-
rustan integroiminen toisiinsa.

Lähteet

Kaikki linkit tarkistettu 30.12.2019

Tutkimusaineisto

Haastattelut

- Gösta Pihlgren 12.7.2011. Fiskarsin vanha asukas, ruukin työntekijä ja kunnanvaltuutettu. (haastattelijana Rauno Sairinen).
- Kalle Lindqvist & Gretel Johansson 6.3.2014. Pohjan kunnan entiset kunnanjohtajat. (haastattelijana Radio Fiskarsin toimittaja Suvi Heino). <https://www.radiofiskars.fi/2014/03/pohjan-kunnan-entiset-kunnanjohtajat-kalle-lindqvist-ja-gretel-johansson-keskustelevat/>
- Ingmar Lindberg 28.10.2013. Fiskars-yhtiön entinen kiinteistötoiminnan johtaja ja konsernin varatoimitusjohtaja. (haastattelijana Radio Fiskarsin toimittaja Suvi Heino). <https://www.radiofiskars.fi/2013/10/haastattavana-ingmar-lindberg-2/>

Kirjallisuus

- Ahvenainen, Jorma; Pihkala; Erkki ja Rasila, Viljo. 1982. *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi, Helsinki.
- Angelstam, P., Andersson, K., Isacson, M. 2013. "Learning About the History of Landscape Use for the Future: Consequences for Ecological and Social Systems in Swedish Bergslagen." *AMBIO*, 42: 146–159.
- Carlson, C.E. 1999. Fiskars 350. Otava, Keuruu.
- Eisto, Ilkka ja Kotilainen, Juha. 2010. "Resilienssitutkimus ja sosioekologiset järjestelmät". Teoksessa *Luonnonvarayhdyskunnat ja muuttuva ympäristö – resilienssitutkimuksen näkökulmia Itä-Suomeen*, toimittanut Juha Kotilainen & Ilkka Eisto. 14–29. University of Eastern Finland, Joensuu.
- Fager, Paul. 1899. *Minnesblad ur Fiskars Bruks Historia 1649–1899*. Aktieb. F. Tilgmanns Bok- och Stentryckeri, Helsingfors.
- Fiskars 1649 – 365 vuotta Suomen teollisuuden historiaa*. 1999. Fiskars Oyj Abp, Pohja. 2. uudistettu painos.
- Halila, Aimo 1986. *Muuttuva talouselämä*. Teoksessa *Suomen historia*. osa 5. 225–244. Weilin+Göös, Espoo.
- Hayter, Roger; Barnes, Trevor ja Bradshaw, Michael. 2003. "Relocating resources peripheries to the core of economic geography's theorizing: rationale and agenda." *Area* 35(1): 15–23.
- Häyrynen, Simo & Semi, Jussi. 2019. "Revitalizing the Successful Past in the North: Narratives of Change in the Peripheral Post-Industrial City of Kajaani, Finland". *Urban Science* 3(4), 110.
- Junnila, Olavi. 1986. *Autonomian rakentamisen ja kansallisen nousun aika*. Teoksessa *Suomen historia*. osa 5. 11–164. Weilin+Göös, Espoo.
- Laine, Evert. 1948. *Suomen vuoroitimi 1809–1884*. Sarjassa Historiallisia tutkimuksia vol. 31, Osa 2: Ruukit. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Laine, Evert. 1950. *Suomen vuoroitimi 1809–1884*. Sarjassa Historiallisia tutkimuksia vol. 31, Osa 1: Yleisesitys. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Marshall, N.A.; Park, S.E.; Adger, W.N.; Brown, K.; Howden, S.M. 2012. "Transformational capacity and the influence of place and identity". *Environmental Research Letters* 7(3): doi.org/10.1088/1748-9326/7/3/O34022
- Matvejew, Irina. 1981 *Kotiseutemme Fiskars. Selostus Fiskarsin ruukista ja museosta*. Fiskarsin kotiseutuyhdistys.
- Mittilä, T. & Lepistö, T. 2013. "The role of artists in place branding: A case study." *Place Branding and Public Diplomacy* 9(3): 143–153. [doi:10.1057/pb.2013.15](https://doi.org/10.1057/pb.2013.15)

- Mononen, Tuija; Sairinen, Rauno ja Sihvonen, Jukka. 2013. "Paikallinen tilaus kirkonkylien eheyttävän suunnitelun edellytyksenä". *Alue ja ympäristö* 42(1): 49–62.
- Nikander, Gabriel. 1929a. *Fiskars bruks historia. Förra avdelningen 1630-1822*. Minnesskrift. Åbo. 92 s.
- Nikander, Gabriel. 1929b. *Fiskars bruks historia. Senare avdelningen 1822-1924*. Minnesskrift. Åbo. 200 s.
- Paljakka, Anna (toim.). 2003. 10. KERTA. Fiskarsin käsityöläisten, muotoilijoiden ja taiteilijoiden osuuskunta. Julkaisija Fiskarsin käsityöläisten, muotoilijoiden ja taiteilijoiden osuuskunta. Painoprisma Oy, Lieto.
- Puustinen, Sari ja Ärrälä, Ilkka. 2005. *Koteja Fiskarsissa*. Tammi, Hämeenlinna.
- Raaseporin kaupunki. 2011. *Fiskarsin Linjojen rakennustapaohje*.
- Ruukkien retki*. 1998. Toim. Mirja Turunen. Museovirasto & Suomen Matkailuliitto. Tampere.
- Sairinen, Rauno. 2005. "Fiskars - rautaruukista taide- ja käsityöruukiksi". Teoksessa *Arvot ja asuminen – paikallishistoria uudiskäytön voimavarana*: 24-36. Pohjois-Pohjanmaan korjausrakentamiskeskus (PORA), Oulu.
- Salokorpi, Asko 1999. *Suomen rautaruukit*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Sihvonen, Jukka; Mononen, Tuija ja Sairinen, Rauno. 2013. *Kirkonkylien mahdollisuudet ja eheyttävä yhdyskuntasuunnittelu*. Suomen ympäristö 11/2013, Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Särkkä, T.J. 1935. *Fiskars: Kolmesataa vuotta raudanjalostusta ja teollisuuskulttuuria Suomessa*. Kotimaisen Työn r.y. Julkaisuja no. 29, Helsinki.
- Törmä, Anu & Ärrälä, Ilkka. 2011. *Työtiloja Fiskarsissa*. Paasilinna, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa, H.J. 1992. *Rautaruukit ja ruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Talous- ja sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen rautateollisuudesta Mustion perustamisesta isoonvihaan*. Suomen historian lisensiaatintyö Jyväskylän yliopiston historian laitoksella. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. 311 s
- Vilkuna, Kustaa H.J. 1994. *Valtakunnan eduksi – Isänmaan kunniaksi – Ruukinpatruunalle hyödyksi*. Suomen historiallinen seura. Tutkimuksia 188. Helsinki.
- Wagner, M., ja Wellmer, F.W. 2009. "A hierarchy of natural resources with respect to sustainable development – A basis for a natural resources efficiency indicator". Teoksessa *Mining, society, and a sustainable world*, toimittanut J. Richards: 91–124. Berlin and Heidelberg: Springer.

Sanomalehdet ja muut lehdet

- Karjaan Seutu* 23.8.1983. Lehden erikoisliite Fiskarsin ruukin myynnistä.
- Västra Nyland*, 23.8.1983. Erikoisliite Fiskarsin ruukin myynnistä.
- Yleisradio 16.4.2007. Fiskars voitti kestävän matkailun palkinnon. <https://yle.fi/uutiset/3-5781943>

Verkkosivut

- Radio Fiskars, www.radiofiskars.fi/. Viimeksi muokattu 2019.
- Fiskars Village. Fiskarsin ruukin historiaa. 2019. Viimeksi muokattu 2019. <https://www.fiskarsvillage.fi/elamaa-fiskarsissa/rakennukset-ja-historia/>
- Travelnews 2019. Fiskars Village – Global Top 100 Sustainable Destinations 2019 <https://www.travelnews.fi/fi/uutiset/matkailu-utisia/item/194-fiskars-village-global-top-100-sustainable-destinations-2019>